

SEBOPEGO SA MORUMOKWANO DIRETONG TŠA SEPEDI

L.D. MAFAPHLA

MORANANG 2012

SEBOPEGO SA MORUMOKWANO DIRETONG TŠA SEPEDI

ka

LERIBE DAVID MAFAPHLA

E neelwabjalokakarolo go yakadinyakwatšatikrii

ya

MAGISTER ARTIUM

Ka

LEFAPHENG LA THUTABOMOTHO

MOHLAHLI: PROFESA M.J. MOJALEFA

YUNIBESITHI YA PRETORIA

PRETORIA

MORANANG 2012

SEGOPOTŠO

Matlorotloro a ditebogo ke a lebiša go Mogale'a Ngoaketse, yena mohlahli wa ka Prof. M.J. Mojalefa. Ke re go wena o yena rabadia ratšhatšhatšha Mogale'a Tubatse. O ntlahlile leswiswing la kgotlombo, ke phauma ke sa bone tsela wa se mphelele pelo le go se kgaotše go ntlhakola dithoko mahlong go fihlela ge ke bona seedi. Ke lebiša dithapelo go Yo Godimo ke kgopela gore A re fe wena o re golele Mogale wa bagale, o tšwele pele go tshediša bana baThulare noka ye ya leswiswi gobane mona le pelo ga a tsebje.

Ke rolela ba bokgobapuku bja Yunibesithi ya Pretoria mongatse, kudu Mohu Morena Mokoena Frans, ke re le badimong a ilego o šile tema ye e retegago go leno ka ge a nthušetše go wetša mošomo wo. Tirišo ya bokgoba puku go nna e be e le sethokgwa se seso, ke sa tsebe gore ke yo tsena ka kae, fela Kwena a nthulela tsela ka kgona go kgoboketša dikgopolo tšeo ka tšona ke hlamilego sengwalo se. Ke a leboga.

Ke tla no fela ke lebiša pšhapšha ya bonyatši, e lego ditebogo tša go se ka kwe go wena mohlahli wa ka Prof. M.J. Mojalefa ge o nthutile go tlanya sengwalo se. Ke bona nka ba mošayatebogo Mogale, yo a rego go alafsa a roga mongake. Ka go re ke wena o nthutilego go swara sebaledi le malomelo a sona gore mošomo o tšhabe diatla. O mphumotše maši o sa fele pelo go fihlela ge lehono ke thelela bjalo ka boloulwane. Ke go leboga ga makgolokgolo ka tsebo ye o mphilego yona Mogale. Ruri ka go lešo Mogale re tlo dula re go bitša kgogotswadi ya rena, yena **Ngwatšhipa'a Molo**, e lego Modupi'a dipula tša Maila ba rego ge a gata seloko sa Maila o tšhoša bo.Mašegoane le bo.Moretsele. Modimo a go šegofatše hle Phamphamadiba.

Ke leboga Mohumagadi Renee Marais ka phetolelo ya Seafrikaans. Go se gane go rongwa ga ga go Pebetse go nthušetše kudu gore le nna ke sware lekgai bjalo ka magaola ka moka ge a fologa thaba a nkgala letsoku. Ke se lebale Mohumagadi

Iddete Noome ka phetolelo yaSeisimane. Go wena Hunadi ke re o bile mošiledi wa potego yo a bego a phema moretlwa wa mogwera ge ke le serotheng gore le nna ke itatswe menwana bjalo ka bana ba kgoši ge ba betha mpa ka lenono. Modimo a le godiše ba šiledi ba ka.

Ke leboga tate, e lego Nape 'a Ngwatšhipa yena motswadi wa ka yo a ntlhohleleditšego kudu le go bjala lerato la thuto bophelong bjaka. Ke sa lebale go leboga Kutwadi 'a Phaahla, yena mmago banake. Ke be ke šika le wena ebile bagaditšong ba re re gapa mogofe wa botlatla ka gore re tlo metšwa ke dikoloi šokeng ra šia ditšhiololo lapeng la Baroka. O be o dula o nthekgile, o ntutše nokeng ge ke otlela sefatanaga o fela a nošetša mogopolo wa ka ka lentšwana le lebosana tsebeng, e le ge re šoga wona mokgopa wo lehono o fetogago thari ya bana ba rena. O mphile borutho bja lerato, wa nthekgga mo tseleng ya bophelo ka ba tate wa bana ba ka. Go tšeo ka moka ga se ke kgwelakgwehlwe ke lekgeswa ka gore ke ageleditšwe ke matsogo a mosadisadi. Re hlokišitše bana ba rena moriti wa botswadi ka ge bobedi re le dinaodikhulwana. Modimo a go loteNgwana' Phaahla le Pheladi.

Ke rata go ruma ka go leboga Mong wa bohle, Yena yo a re fago lethabo bophelong. Ke rerile leeto le, Yena a le phethagatša. Nako le letšatši la go phethagatšwa ga mošomo wo di beilwe ke Yena. Matlorotloro a ditebogo ke a lebiša legodimong go Modimo yo a mpopilego a mpha kgotlelelo, tšhegofatšo le tšhireletšo mo leetong le ke le sepetšego.

DITENG.....LETLAKALA

KGAOLO YA PELE.....1

1.1	MATSENO.....	1
1.2	MAIKEMIŠETŠO.....	3
1.3	Basekasekikagasererwa se.....	3
1.3.1	Mampuru, D.M.Senakangwedi(1991).....	3
1.3.2	Serudu, S.M. Thagaletswalo 3 (1989).....	4
1.3.3	Mashilo, P.M, Mohlamonyane, J.N le Maripane, J.P. Mokakakgomo (1998).....	4
1.3.4	Moloti, P.D. le Legodi, W.M. TšhabaMediti 4 (1995).....	4
1.3.5	Groenewald, P.S. Thutadingwaloya Sesotho sa Leboa 3 (1993)	5
1.4	MOKGWANYAKIŠIŠO.....	5
1.4.1	Mokgwawa go hlaloša.....	6
1.4.2	Mokgwawa go hlatholla.....	6
1.5	TAETŠONYAKIŠIŠO.....	7
1.5.1	Tihalošoyadikgopolo.....	7
1.5.1.1	Diteng.....	7
1.5.1.2	Thulaganyo.....	9
1.5.1.3	Mongwalelo.....	9
1.5.1.4	Kakaretšo.....	10
1.6	TSHEPEDIŠO YA DITABA.....	10

KGAOLO YA BOBEDI.....12

2.1	SERETOTUMIŠO.....	12
2.1.1	Matseno.....	12
2.1.2	Thetotumišokeeng?.....	12
2.1.2.1	Seretotumišosabogologolo.....	12
2.1.2.2	Seretotumišosasebjalebja.....	21
2.1.3	Kakaretšo.....	21

KGAOLO YA BORARO	28
3.1 TLHALOŠO YA DIKGOPOLO.....	28
3.1.1 Matseno.....	28
3.1.2 Morumokwano.....	28
3.1.2.1 Histori yamorumokwano.....	28
3.1.2.2 Morumokwanoke eng?.....	33
3.1.2.3 Mehutayamorumokwano.....	41
3.1.2.4 Dipatronetšakwano.....	46
3.1.2.5 Kakaretšo.....	51
KGAOLO YA BONE	53
4.1 METARA.....	53
4.1.1 Matseno.....	53
4.1.2 Tlhalošoyametara.....	53
4.1.2.1 Molawanawakgaogano.....	55
4.1.2.2 Molawanawakwano.....	61
4.1.3 Entšampemente.....	64
4.1.4 Kakaretšo.....	66
KGAOLO YA BOHLANO	68
5.1 THUMO.....	68
5.1.1 Matseno.....	68
5.1.2 Kgaoloyapele.....	68
5.1.3 Kgaoloyabobedi.....	69
5.1.4 Kgaoloyaboraro.....	70
5.1.5 Kgaoloya bone.....	72
6 BIBLIOKRAFI.....	74
7 SUMMARY.....	82
8 OPSOMING.....	85

KGAOLO YA PELE

1.1 MATSENO

Ge go lekolwa dingwalo tša Sepedi, gagolo ge e le theto, phapano gare ga go bolela le go ngwala e bohlokwa, ka gobane bareti ba pulamadibogo ba be ba sa tsebe go ngwala direto tša bona. Taba yeo e bonala gabotse ge go bapetšwa dibopego tša theto ya bogologolo le ya sebjalebjae. Go bolela ke motheo wo o lebanego le theto ya bogologolo, mola ka lehlakoreng le lengwe motheo wa theto ya sebjalebjae o itshamile ka go ngwala, gagolo ge taba yeo e lebantšhwa le dingwalo (theto) tša nakong ye e fetilego tša baruti le tša dikereke gammogo le tša bareti ba mathomo.

Gape ge go nyaka go kwešišwa phapano yeo gare ga theto ya bogologolo le ya sebjalebjae, go swanetše go lemogwa phapano ya bobedi, e lego ya gare ga go kwa le go bala, ka gobane monamolomo o bolela le monatsebe; mongwadi o ngwalela mmadi – ke ditiro tše pedi tše di lebanego le dikwi tše di fapanego. Ke ka lebaka leo sebopego sa metara wa theto ya bogologolo le sa wa sebjalebjae di fapanego kudu.

Ge go bolelwa ka sebopego sa theto ya bogologolo, o ka re go bolelwa ka ga theto yeo e tšweleditšwego pele ga ge Sepedi se ngwalwa. Ka lebaka la gore direto tša kgale di be di se tša ngwalwa, batheeletši ba be ba kgona go lemoga metara ka go o kwa fela. Direti di ile tša napa tša hlama direto ka mokgwa wo batheeletši ba bego ba kgona go lemošiša metara ka gona; ke go re dikarolo tše bohlokwa tša metara di swanetše go kwagala gabotse. Dikarolo tšeo ke mothalotheto le karolometara. Metara wa direto tša mohuta wo o hlangwa ka mokgwa wo o tiilego gore o kwagale gabotse. Bothata ke gore le sešura se lemogega gabotse, eupša entšampemente e a hlokega. Ke ka fao ge go lekolwa sebopego sa theto, go tlo šetšwa metara kudu, ka gobane go swanetše gwa hlokomelwa entšampemente le morumokwano ka lebaka la gore dikarolo tše pedi tše tša theto di nepiša phapantšho ya sebopego sa theto ya sebjalebjae ya Sepedi, gagolo ka gobane diponagalo tšeo di ngwaletšwe go balwa. Dikwi tše di šomišwago mo ke mahlo. Ka lona lebaka leo mongwadi o kgona go ngwalolla

temana ya prosa gore polelo yeo e be le mothalotheo bjalo ka theto. Eupša taba yeo e tlo ba go foraforetša mmadi fela. Ge mmadi a ka badišiša polelo yeo ka tlhokomelo, a ka se forwe le gatee ka gobane o tlo lemoga mafokodi a mohuta woo.

Ge sereto se ka ngwalwa ge se se sa hlangwa ka tshwanelo, taba yeo e ka se tshwenye mmadi ka kudu, ka lebaka la se mahlo a se bonago, e lego se se ngwadilwego. Ke ka lebaka leo entšampemente e šomišwago ke bangwadi ba bangwe ba direto tša Sepedi tša sebjalebjae ka ntle le go senya metara. Le ge entšampemente e se karolo ye bohlokwa ya nyakišišo ye, fela tlhalošo ye e na le mohola wa go thuša go lemoga sebopego sa morumokwano wa direto tša Sepedi.

Morumokwano ke phapantšho ya theto ya Sepedi ya sebjalebjae ka gobane o be o sa dirišwe diretong tša bogologolo. Go lemogwa gore o tlile le baruti ba Kereke ya Lutere ya Berlin, gagolo, mo Sepeding (*Difela tša kereke, 1958*).

Ge baruti bao ba thoma go ngwala difela tša kereke ba be ba sa tsebe gore morumokwano ga o hwetšagale thetong ya Sepedi. Ka lebaka la gore ba be ba sa tsebe melao ye e laolago metara wa Sepedi, ba thomile go hlama difela tšeo ka mokgwa wo difela tša Setoitšhi di hlamilwego ka wona. Ka tsela yeo morumokwano e bile thekniki ye mpsha ya metara wa Sepedi. Ke ka lebaka leo mehuthuta ka moka ya morumokwano e hwetšagalagago difeleng tšeo tša kereke. Ge go bolelwa ka ga sebjalebjae mo thetong ya Sepedi, o ka re go thoma go gopolwa ka ga morumokano. Morumokwano ke wona mathomothomo a theto ya sebjalebjae ya Sepedi.

Go ka akaretšwa ka go re ge morumokwano o ka lekodišišwa gabotse go tlo lemogwa gore ga se thekniki ya metara ye e dirišitšwego mo polelong ya Sepedi ka katlego. Taba yeo e tiišwa ke tlhokego ya morumokwano wa maleba ge theto ya bogologolo e nyakišišwa. Godimo ga moo, bangwadi ba sebjalebjae ba direto ba šetše ba thomile go tlogela thulaganyo ya morumokwano diretong tša bona, gomme legatong la morumokwano ba diriša poeletšo le kgokanyi, ka gobane, go ya ka Serudu (1989(a):89), go na le mabaka ao a lebanego le taba yeo, e lego:

- Go hlaelela ga ditumanoši. Ge tumanoši e dirišwa gantši ga ena maatlakgogedi ge e šomišwa gape.
- Tlhamegonoko ya Sepedi e bulegile. Gape tumanoši ya mafelelo e a hwenahwena. Ke ka lebaka leo morumokwano o ka bago le maatla a kwano ge kwano yeo e lebane le dinoko tše pedi tša mafelelo a methalotheto ye e kwanago.
- Ka lebaka la tlhamego ye e bulegilego ya morumokwano wa Sepedi o ka ba morumokwanosadi, e sego morumokwanotia.
- Kwano ya medumo le ya segalo di a ganana.

1.2 MAIKEMIŠETŠO

Bangwadi ba direto ba laetša sebopego seo se lebanego le poeletšo ya lentšu goba karolo ya lona sebakeng sa morumokwano. Taba yeo e hlola tlhakatlhakano go babadi ba theto ka ge ba thoma go se kwešiše gore sebopego sa nnete sa morumokwano se fapana bjang le poeletšo thulaganyong ya direto tša Sepedi. Ka ge bareti ba hlakahlakanya morumokwano le poeletšo thulaganyong ya direto, maikemišetšo a nyakišišo ye ke go tšweletša sebopego se se nepagetšego sa morumokwano diretong tša Sepedi gore go tle go lemogwe phapano gare ga morumokwano le poeletšo.

1.3 BASEKASEKI BA BA ŠETŠEGO BA NYAKIŠITŠE KA SERERWA SE GO RERWAGO KA SONA

Basekaseki ba ba šetšego ba nyakišitše morumokwano diretong tša Sepedi ke Mampuru, Serudu, Mashilo, Moloti le Groenewald. Bjale go yo akaretšwa ditshekatsheko tša bona ka boripana.

1.3.1 Mampuru, D.M.: *Senakangwedi 5 (1991)*

Mampuru o laetša gore morumokwano diretong tša Sepedi ke leadingwa go tšwa dipolelong tša Bodikela. Theto ya segologolo ya Sepedi ga e na morumokwano. Sebakeng sa morumokwano bareti ba diriša poeletšo ya mantšu

goba dikarolo tša ona. Poeletšo e bonala mathomong, gare goba mafelelong a methalotheto. Bareti ba bafsa ba diriša morumokwano diretong tša bona fela ga ba atlege ka ge e le maitekelo fela.

1.3.2 Serudu, S.M.: *Thagaletswalo 3 (1989)*

Bjalo ka Mampuru, Serudu le yena o laetša gore thetong ya segologolo ya Sepedi ga go na le morumokwano. Bareti ba diriša poeletšo ya karolontšu, lentšu goba mantšu. O laetša gore morumokwano o lebane le mantšu a a fapanago, a nago le ditlhalošo di šele fela a kwana ka medumo. Poeletšo yona ke ge moreti a boeletša lentšu ka moka goba karolwana ya lona. Ke ka fao go bago le tlhalošo e tee. Serudu o tšweletša lebaka leo le hlolago tlhokego ya morumokwano diretong tša Sepedi, e lego tlhaelelo ya ditumanoši.

1.3.3 Mashilo, P.M., Mohlamonyane J.N., Maripane, J.P.: *Mokakakgomo (1998)*

Bona ba gatelela gore polelo ya Sepedi ga e na le morumokwano. Sebakeng sa morumokwano bareti ba diriša poeletšo. Ba hlaloša gore baromiwa ge ba ngwala difela tša kereke ba dirišitše morumokwano ka lebaka la ge ba be ba sa tsebe gore polelong ya Sepedi ga go na le morumokwano.

1.3.4 Moloti, P.D. & Legodi, W.M.: *Tšhaba mediti 4 (1995)*

Bona ba laetša gore thetong ya segologolo ya Sepedi go na le mehlala ya poeletšo le ya kgokanyi, ga go na le morumokwano. Morumokwano o dirišitšwe ke baromiwa ge ba ngwala difela tša kereke. Go tloga fao bareti ba ile ba thoma go rulaganya direto tša bona ka morumokwano. Ge nako e eya ba ile ba thoma go fetolela morumokwano go poeletšo ya mafelelo. Lehono bareti ga ba sa ngwala kudu ka morumokwano. O ka re ba thoma go boela gape mathomong mola direto di bego di sa rulaganywe ka morumokwano.

1.3.5 Groenewald, P.S.: *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 3* (1993)

Go fapana le basekaseki ba ka godimo, Groenawald o gatelela gore morumokwano ke phapantšho ya theto ya sebjalebja. O hlaloša gore morumokwano ke setlabelo seo se tllilego le baruti ba Bodikela ge ba ngwala difela tša kereke O bontšha bohlokwa bja morumokwano e le se se tantšego šedi le kgahlego ya bareti ba sebjalebja gomme ka tsela yeo ba thoma go diriša morumokwano ka bokgwari diretong tša bona.

Mampuru, Serudu, Mashilo le Moloti *et al* ba molomo o tee gore ga go na le morumokwano diretong tša Sepedi. Ka moka ba gatelela gore legatong la morumokwano go dirišitšwe poeletšo. Groenewald o fapana le borateori ba ka gobane yena o gatelela kgopolo ya morumokwano diretong tša Sepedi. Nyakišišo e yo tšwetša pele kgopolo ye ya Groenewald, ka gobane go na le direto tše dingwe tša Sepedi tše sebopego sa tšona se rulagantšwego ka tsela ya morumokwano.

1.4 MOKGWA WA NYAKIŠIŠO

Nyakišišo e kgethile mekgwa ye mebedi ya go nyakišiša, e lego:

- Mokgwa wa go hlaloša, le
- Mokgwa wa go hlatolla

Go bohlokwa go laetša gore go hlaloša le go hlatholla ke mareo ao ge a ka se hlalošwego ka tshwanelo, a ka hlalago kgakanego ka gobane polelong ya ka mehla a dirišwa bjalo ka kgopolo ye e swanago.

1.4.1 Mokgwa wa go hlaloša

Liberman le Foster (1968:35) ba hlaloša kgopolo ye 'go hlaloša' ka go re ke:

Explository details, whereby the characteristics of a fiction setting and the characters who inhabit it are portrayed.

Ka go realo, go hlaloša ke go bea ditaba ka moka tše di amanago le sengwalo pepeneneng. Prince (1987:19) o katološa tlhalošo ye ka go re ge selo se hlalošwa, go tšweletšwa dikarolwana tšeo di se bopilego, gore se tsebje ka tšona. Shipley (1968:92) o tlaleletša kgopolo ye ka go re go hlaloša ke go fa selo goba kgopolo ka go diriša mantšu goba mafoko. Ke ka tsela yeo Serudu (1989a:25) a gatelelago gore mantšu ao a dirišwago ge go hlalošwa, a tšweletša sebopego, seemo goba kamano ya selo se tee le tše dingwe.

Kgatla (2000:17) o bolela gore go hlaloša ke go fa polelo ye e tseneletšego ya selo; gomme gwa utollwa diphapantšho tša sona selo seo gore sebopego sa sona se šale se ikanegile molaleng. Kgatla o akaretša ka go re go hlaloša go lebane le go tšweletša diponagalo tša selo seo se hlalošwago. Ka go realo diponagalo di bohlokwa ge go hlalošwa ka gobane ke tšona dikokwane tša go hlaloša selo se se rilego. Nyakišišo ye e lebane le go hlaloša kgopolo ya sebopego sa morumokwano diretong tša Sepedi.

1.4.2 Mokgwa wa go hlatholla

Harris (1992:172) o hlaloša 'go hlatholla' ka go re ke:

The understanding and or explanation of the meaning intended by an author through words, allusions, sentences, portions of texts as wholes.

Polelo ya Harris e tšweletša gore mo tlhathollong se segolo se se swanetšego go hlagišwa ke go hlatholla dikgopolo tšeo mongwadi a ikemišeditšego go di tšweletša ka sengwalo sa gagwe, e sego go bonagatša dikgopolo tša mosekaseki. Ge a oketša tšeo di bolelwago ke Harris, Irmscher (1981:351) o bolela gore go hlatholla go lebane le go bonagatša dilemagano goba se se

bolelwago sengwalong. O laetša gore seo ga se gore mosekaseki o bušeletša diteng tša sengwalo, eupša o bolela seo sengwalo e lego sona. Hawthorn (1987:179) o tšweletša ponagalo ye nngwe gape ya tlhathollo ka gore o re ge go hlathollwa sengwalo, go hlagišwa tlhalošo ya sona pepeneneng ka tsela ya go se sekaseka, go se akaretša ka ditemana, go se bapetša le dingwalo tše dingwe goba go se ahlaahla ka kakaretšo.

Lekganyane (2002:8) o akaretša go hlatholla ka go go lebanya le mešomo ya dipharologantšho tša sehlalošwa. Le ge mareo a mabedi a 'go hlaloša' le 'go hlatholla' a ka bonagala o ka re ke dikgopolo tše di swanago goba mahlalošetšagotee mo nyakišišong ye, dikgopolo tše di ya go dirišwa bjalo ka mareo a a fapanego ka gobane go yo hlalošwa mareo le go hlatholla dikgopolo tše di amanago le sebopego sa morumokwano diretong tša Sepedi.

1.5. TAETŠONYAKIŠIŠO

Taetšonyakišišo ye e tlogo latelwa ke ya naratholotši. Yona e hlaloša sebopego sa sengwalo ge se lebane le matlalo a mararo. Strachan(1988:2) ge a hlaloša matlalo a sengwalo o re ke '*geskiedenis*' , '*verhaal*' le '*teks*'.Ka go le lengwe Groenewald (1993:4) le Mojalefa (1995:13) ba šomiša mareo a mangwe go nepiša matlalo a sengwalo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo. Ba fapantšha naratholotši ye le ya boStrachan ka go laetša gore ge sebopego sa sengwalo se hlalošwa go elwa hloko sererwa, moko wa ditaba le maikutlo.

1.5.1 Tlhalošo ya dikgopolo

Dikgopolo tše di yago go hlalošwa nyakišišong ye ke matlalo a sengwalo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo.

1.5.1.1 Diteng

Groenewald (1991:1) o hlaloša diteng ka go re:

Ke ditaba ge di lemogwa ka botšona, pele ga ge mongwadi a ngwala goba a bolela ka tšona. Diteng ke ditaba tšeo mongwadi ge a tlo ngwala sengwalo a hwetšago di le gona. Ge go ngwalwa diteng tša sereto goba padi, go swanetše gwa tlošwa khuduego ye e lebanego le mongwadi. Seo e ka ba go tloša manyami, kgahlišo le lethabo bjaloobjalo.

Chatman (1978:19) o thekga kgopolo ya Groenewald ge a re:

The 'fable' (fabula) or basic story is the sum total of events tied together which are communicated to us in the course of work.

Chatman o gatelela gore diteng di ka hlalošwa go ba ditiragalo tša sengwalo. Ke ka fao Mahon (1979:31) le Kennedy (1989:40) ba tlaleletša ka go re diteng ke ditaba tšeo di lego kgale di le gona pele ga ge sengwalo se hlangwa. Ke ka gona Mojalefa (1995:14) a kgonthišago gore diteng ke ditaba tše e lego kgale di le gona pele ga ge mongwadi a ka gopola go di ngwala le go di rulaganya ka mo a ratago ka gona. O tšwela pele ka go re ditaba tšeo di tlemaganywa ke sererwa gore di be kgopana. O re sererwa se laola baanegwa le tikologo. O tšweletša meholo ya sererwa e lego go re:

- Sererwa se kgokagantšha ditiragalo
- Se laola tiragalo
- Mongwadi o phetha moo ditaba di thomago le moo di felelago gona. Sephetho seo se laolwa ke sererwa.
- Sererwa se lemoša mmadi ditiragalokgolo le baanegwagolo.

Go ka rungwa ka go re letlalo la diteng le bohlokwa mo nyakišišong ye ka ge le tlo thuša tšweletšong ya sebopego se se nepagetšego sa morumokwano diretong tša Sepedi.

1.5.1.2 Thulaganyo

Thulaganyo ke letlalo la bobedi la sengwalo. Ke tsela yeo mongwadi a rulaganyago ditaba tša sengwalo ka gona. Ge a hlaloša thulaganyo Serudu (1992:48) o re:

Ke tlhamo ya ditiragalo mo pading, goba kanegelokopana goba mo go thetokanegelo. Ke freime goba motheo wo go wona mongwadi a hlamago taba ya gagwe godimo ga wona. Go yona ditiragalo di latelana go ya ka moo di hlolegago ka gona.

Mojalefa (1995:16) o bolela ka ga go rulaganywa ga ditaba, e sego ditiragalo fela. Ge a tšwele pele ka go gatelela bohlokwa bja moko wa ditaba, o re mongwadi o rulaganya ditaba gore di tle di lebane le maikemišetšo goba moko wa ditaba. O laetša gore moko wa ditaba ke lenaneo la dikokwane leo le laolago thulaganyo ya sengwalo. Moko wa ditaba o lebane le tebanyo; ke tebanyo ya mongwadi. O na le se a se lebantšego ge a tlo ngwala puku. O gatelela gore moko wa ditaba ke thuto yeo mongwadi a ratago go e lemoša mmadi ge a tlo ngwala sengwalo. Moko wa ditaba o lebane le letlalo la thulaganyo ka gore o tlemaganya dithekniki gore di lebane; ke go re di tšweletše molaetša wa sengwalo.

1.5.1.3 Mongwalelo

Letlalo le la sengwalo le tlo hlalošwa ge fela le lebane le mathata a sebopego sa morumokwano. Ka boripana, go ya ka Groenewald (1992:20) mongwalelo ke letlalo la boraro la mafelelo la sengwalo. Ke letlalo le le bonagatšago sengwalo gore mmadi a se lemoge, a kgone go se bala. Groenewald (1993:5) o tšwela pele ka go amanya letlalo la mongwalelo le polelo ya mongwadi. Bokgoni bja mongwadi polelong bo bonala ka tirišo ye e nepagetšego ya diema, dika, dikapolelo le dikarolo tše dingwe tša polelo. Tabeng ya go amanya mongwalelo le polelo Groenewald o thekgwa ke Lucas (1974:49) ge a re:

Style is a means by which a human being gains contact with others, it is personality, character embodied in speech.

Ka polelo mongwadi o tšweletša maikutlo mabapi le taba ye a e bolelago goba a e hlalošago e sepelelana le kuduego (atmosfere). Ka polelo ke mo mongwadi a tšweletšago khuduego gomme mmadi o itswalanya le tebelelo ya mongwadi. Thobakgale (1996:95) o tšwetša taba ye pele ka go re khuduego (atmosfere) ke maikutlo ao a tanyago dikwi tša mmadi ge a bala modiro wa bokgabo. E ka ba moya wa lethabo, manyami, wa bonaba le ge e ka ba wa segwera. Scott (1988:27) o ruma ka go re khuduego (atmosfere) e tšweletšwa ke tikologo, nako le mabaka ao baanegwa ba phelago ka tlase ga ona. Ge go ahlwaahlwa mongwalelo nyakišišo e tlo lemoga bohlokwa bja polelo ka ge e le yona e tiišago moko wa ditaba le go tšweletša sebopego se se nepagetšego sa morumokwano diretong tša Sepedi.

1.5.1.4 Kakaretšo

Go phethwa ka go re diteng ke ditaba tšeo e lego kgale di le gona pele sengwalo se hlangwa. Tšona ditaba tšeo di laolwa ke sererwa ka ge se di kgokaganya go ba ngatana e tee. Thulaganyo, ka go le lengwe e lebane le fao mongwadi a rulaganyago ditaba tša sengwalo ka gona, gomme peakanyo yeo e ela hloko moko wa ditaba. Moko wa ditaba ke wona kokwane yeo e laolago peakanyo gore sengwalo se atlege. Mongwalelo ke wona o laolago maikutlo ao a tšweletšago pele tebanyo ya mongwadi, e lego maatlakgogedi, gore mmadi a tšwele pele go bala segwalo.

1.6. TSHEPIDIŠO YA DITABA.

Kgaolong ya pele go gatelelwa dintlha tše pedi tše bohlokwa, e lego (a) thulano ya borateori tabeng ya go ba gona le go se be gona ga sebopego se se nepagetšego sa morumokwano diretong tša Sepedi le (b) mokgwa wo o tlogo latelwa nyakišišong ye go rarolla pharela yeo e hlotšwego ke bangwadi tirišong ya sebopego sa morumokwano wa nnete diretong tša Sepedi.

Kgaolo ya bobedi e yo šetša tlhalošo ya seretotumišo sa bogologilo le seretotumišo sa sebjalebjae.

Kgaolong ya boraro go yo lekolwa morumokwano wa Sepedi le mathata a wona go hlokometšwe pharologanyo gare ga morumokwano le poeletšo.

Kgaolong ya bone go yo laetša sebopego se se nepagetšego sa morumokwano diretong tša Sepedi.

Kgaolo ya bohano e lebane le go rungwa ga dikgaolo ka moka tša nyakišišo ye.

KGAOLO YA BOBEDI

2.1 SERETOTUMIŠO

2.1.1 Matseno

Mo kgaolong ye, Pretorius (1989:79) o hlaloša gore diretotumišo tša bogologolo ke motheo wa direkto (tša go ngwalwa) tša Sepedi. Taba yeo e bolela gore tlhalošo ya thetotumišo e bohlokwa kudu nyakišišong ye. Ge kgopolo ye e yo hlalošwa, go yo latelwa lenaneno le:

2.1.2 Thetotumišo ke eng?

Tlhalošong ya kgopolo ye, Mampuru (1991:59 le 62) le Barber (1983:29) ba bolela gore seretotumišo se tšwelela ka mehuta ye mebedi, e lego:

- Seretotumišo sa bogologolo, le
- Seretotumišo sa sebjalebjae.

Go yo thongwa ka tlhalošo ya thetotumišo ya bogologolo.

2.1.2.1 Seretotumišo sa bogologolo

Ge seretotumišo sa bogologolo se hlathollwa go tlo šalwa morago lenaneo le:

- Tlhalošo ya seretotumišo sa bogologolo
- Kgoboketšo le phatlalatšo ya diretotumišo tša bogologolo
- Diphapantšho tša thetotumišo ya bogologolo

Tlhalošo ya seretotumišo sa bogologolo

Kekana (2005:16) o bontšha gore seretotumišo sa bogologolo se a tumiša. Ke ka fao Lentsoane (1996:1) a tšwetšago pele taba ye ka go re seretotumišo sa bogologolo ke sereto seo bašemane e rego ge ba tsena ka kgoro, ba etšwa go thopa selothata, e lego bonna, ba tšhelwa ka sona gore ba phadime, ba bonale gore ba tšwa go fenya koma gomme ba thopile bonna. Kgobe (1989:53) o katološa tlhalošo ye ka go re seretotumišo sa bogologolo se ama gape dikoša tša matšema, tša meletlo, megobo, dikoša tša ditlhobošo, lebollo le dithapelo.

Ge ba hlaloša tlhago ya seretotumišo sa bogologolo go ya pele, Ntuli le Swanepoel (1993:8) ba re ke karolo ya dikanegelo tša setšo tše di bilego gona go tloga tlhagong ya motho. Ba tiiša kgonthe ya taba ye ka go re:

Oral art has been with us since the beginning of mankind, from the very first occasion when our forebearers related their experiences, real or imagined to each other.

Ba gatelela gore theto ke karolo ya dikanegelosetšo tša bomolomo tše bjalo ka dinonwane, diema, dika, dikoša, bjalobjalo. Ba hlabela pele gore theto ke mokgwa wa go fetišetša melaetša le maikutlo go meloko ye e sa tlogo ka tsela ya taodišobomolomo. Lestrade (1935:295) o hlatsela taba ye ka go re:

Praise poems consist of sentences in praise of some tribe, clan, person, animals or even lifeless object which as a group or individual is the subject of the poem. They narrate in high pitched adulatory style, deeds for which the subject has acquired fame

enumerating in hyperbolic apostrophe, those qualities for which he is renowned.

O tlišetša gore theto e lebane le go tumiša batho, ditšhaba, diphoofolo le dilo tše bohlokwa bophelong. Go tšwela pele Finnegan (1970:112) o bolela gore direto tša bogologolo ga se maitekelo a motho o tee, eupša ke lehumo la setšhaba sohle. Ke ka fao di se nago mohlami o tee ka ge di lebane le setšo le moya wo o fokago setšhabeng. O gatelela gore morero wa sereto o be o tšweletšwa gape le ka tirišo ya ditho tša mmele ge moreti a reta, gomme ka yona tsela yeo sereto se hlangwa go lebeletšwe morero wo se o nepišago. Serudu (1989(b):62) o tlaleletša ka go re go mohuta wo wa theto gape go retwa ditaola, diphoofolo, magoši, bagale, bjalobjalo. O re gape direto di be di bolelwa diphadišanong tša setšo tše bjalo ka mesako le tše dingwe.

Serudu (1989b:64) o sa tšwela pele gore thetotumišo e tsebja ka sebopego (fomula) sa yona se se tlwaelegilego. Foley (1982:14) yena o fo hlatsela taba ya sebopego (fomula) ka go re seretotumišo se na le matseno le mafetšo. O thekga tlhalošo ye ge a re:

At the foundation of poiesis, as of every ritual act, are a formal beginning and ending, which I call 'initialization' and 'termination' respectively.

Mampuru (1991:72) le Mashilo le ba bangwe (1998:3) ba thekga le go katološa tlhalošo ya taba ye ya sebopego (fomula) sa thetotumišo ka go re se na le matseno; bogare le mafetšo. Ba bolela gore mogale ge a itheta, mo matsenong, o thoma ka go kgonthiša ge e ba o theleditšwe ge a tlo reta. Ke ka fao go thwego mo matsenong a sereto sa mohuta wo moreti o re (Moloti le Legodi, 1995b:3):

‘Kgomo e a tsha’ gomme bao ba theeditšego ba hlohleletša sereti ka go fetola ka go re: ‘E gangwa ke mang?’

Mampuru (1991:58) o tšwela pele ka go re morago ga matseno moreti o gata legato la bobedi la boitsebišo, e lego:

‘E gangwa ke mang ge e sa gangwe ke nna...’

Mampuru o laetša gore ka boitsebišo ke moreti a tšweletšago gore o bina phoofolo e fe, o bowa kae le gore ke setlogolo sa bomang? Ge a itsebišitše ka tsela ye, go latela kgato ye nngwe, e lego ya tšweletšo. Ka kgatong ye go tšweletšwa sebopego sa seo se retwago ka botlalo, gantši ka mokgwa wa pheteletšo nepo e le go tanya šedi ya bao ba theeditšego sereto. Gona karolong ye, Mashilo le ba bangwe (1998:4) ba re moreti o diriša mainagokwa, mainaina, leba le dikapolelo mo thulaganyong ya sereto seo.

Mashilo le ba bangwe (1998:3) ba hlaloša gore pheto ya sereto se e tšweletšwa ka bokgwari gomme lentšu la mafelelo ke ‘Ke tšhaba mediti/baditi!’.

Ka fao ge, tlhalošo ya kgopolo ya seretotumišo sa bogologolo e bohlokwa nyakišišong ye ka gobane e thuša go fapantšha mohuta wa sereto sa bogologolo le sa sebjalebja. Yona taba yeo e bohlokwa ka kudu ka gobane phapano yeo, ge e sa šetšwe, e ka hlola kgakanego mo thutathetong ya diretotumišo.

Kgoboketšo le phatlalatšo ya diretotumišo tša bogologolo

Pretorius (1989:80) o hlaloša gore seemo sa theto ya bogologolo se fetogile go ya ka mabaka go sepelelana le diphetogo tša bophelo setšhabeng. O laetša gore direto tše tša bogologolo tša bomolomo di ile tša kgoboketšwa tša be tša ngwala. O kgonthiša taba ye ka go re:

Prototypes are defined as poems which are thematically and structurally a slavish imitation or simulation of traditional poetic types and originates as written by individuals.

O gatelela gore bongwadi bja theto bo thomile ka dikgoboketšo tša direto tše di bego di le gona di bile di bolelwa setšhabeng. Ke ka fao Pretorius (1989:80) a bolelago gore morago ga diphetolelo tša dingwalo tša Sekriste polelong ya Sepedi, go latetše nako ya dikgoboketšo tša bomolomo tša Sepedi tše e lego kgale di le gona di bolelwa setšhabeng. Ke ka fao Groenewald (1993:32) a bolela gore go na le dikgoboketšo tša mathomo tša diretotumišo tša setšo poleleong ya Sepedi. O nepiša direto tše le mokgoboketši wa diretotumišo wa mathomo, e lego D.M. Phala. Phala o kgobokeditše diretotumišo tša mathomo mo pukung ya go bitšwa *Kxomo 'a thswa* ya go tšweletšwa ngwageng wa 1935. Groenewald o tiišetša gore go ngwalwa ga theto go thomilwe ka dikgoboketšo tša direto tša magoši le bakgomana ba go fapana le meeno ya ditšhaba tša go fapana tša Bopedi. O re dikgoboketšo tše di bile bohlokwa thetong ya Sepedi ka ge le bjale e sa le sešego sa theto ya setšo ya Sepedi. O hlaloša gape gore go na le direto tša ditaola tše di kgobokeditšwego ke Maledimo ngwageng wa 1932, gammogo le direto tša go kgoboketšwa ke Lekgothwane ka 1938 tše di gatišitšwego jenaleng ya *Bantu Studies / African Studies*. Gape o re E.M. Ramaila o latetše Phala ka go tšweletša kgoboketšo ya direto tša magoši le bagale ba go fapana ba Bapedi mo pukuthetong ya *Seriti sa Thabantsho* ya go

gatišwa ka ngwaga wa 1955. Gomme morago ga moo go latetšwe bareti ba babjalo ka SehloDIMELA, Mokgalong, bjalobjalo.

Wilkinson (1990:3) yena o tiišetša gore mehleng ya ge bongwadi bja dipolelo tša Seafrika bo thoma, gantši bareti ba ile ba thoma ka go kgoboketša direto tšeo di bego di le gona di bolelwa ditšhabeng, tša phatlalatšwa ka tsela ya dingwalo. O gatelela gore se e bile mokgwa wa go lota setšo dingwalong ka ge bjalo direto tša setšo di ngwadilwe.

Go ya ka Klein (1988:119) direto tša go ngwalwa mo kontinenteng ya Afrika di tšweleditšwe ka bokgwari mengwageng ya bogologolo kua nageng ya Nigeria. O hlaloša ge theto e le karolo ya dikanegelo tša setšhaba, gomme e thomile go ngwalwa mengwagakgolong ya bolesometlhano ka leboa la naga ya Nigeria. O re ka kakaretšo e thomile go ngwalwa ka polelo ya Searapo go badumedi ba Mamuslimi, le ge ka morago go bile le tšweletšo ya bontši bja dingwalo tša Sekriste ka khuetšo ya baromiwa ba dikereke tša dinaga tša Bodikela. Swanepoel (1990:62) o katološa tlhalošo ye ka go re Bibe le dingwalo tše dingwe tša tumelo ya Sekriste di bile mokgokaganyi wa ditšhaba tša lefase ka ge dingwalo tše di fetoletšwe malemeng a Seafrika, ya ba ge Seafrika se thomile go ngwalwa. Serudu (1983:94) o hlaloša gore polelo ya Sepedi e thomile go ngwalwa ka khuetšo ya baromiwa ba kereke ya Luthere ya Berlin. O kgonthiša taba ye ka go re:

The Berlin Missionaries played a major role in converting Northern Sotho to written language. It is this early endeavour which laid a sound foundation for subsequent creative writing in the language.

O gatelela gore dingwalo tša pulamadibogo polelong ya Sepedi e bile tša Sekriste. Ka gona Groenewald (1993:33) o tšwetša pele ka go bontšha gore go

tšweleditšwe kgoboketšo ya difela ye e bitšwago *Difela tša Kereke* ka ngwaga wa 1958. O laetša gape gore difela tšeo di ngwadilwe ke baruti ba Matoitšhi le Bapedi ba bjalo ka C Makopo Mokgohlwe, A. Moloisi, E. Ramaila, A. Serote le B. Mokebe Tseka.

Go tšwela pele Groenewald, gona letlakaleng leo o hlatsetša gore mothopo wo mogolo wa khuetšo go sebjalebja e bile kereke ya mathomo, le ge e latetšwe ke thuto ge bana ba tsena sekolo. Serudu (1993:96) o bolela gore morero wa baruti bao e be e le gore maloko a phuthago a tsebe go ngwala le go bala dingwalo tša Sekriste. O re kereke e ile ya fetoga lefelo la boithutelo fao baruti ba bego ba ngwala dipuku go ruta diphuthago go bala le go ngwala.

Ka go le lengwe Serudu (1989b:60) o re diretotumišo tše di na le elemente ya go anega. O gatelela gore go no swana le kanegelokopana goba padi, direto tše le tšona di na le baanegwa bao ba dirago se sengwe goba ba diragalelwago ke se sengwe. O re baanegwa ba direto tše ba ipheditše ka mešogofela; ke batho ba diriti tše di lego nyanyeng. Go ya pele Serudu o bolela gore diretotumišo tše tša setšo di na le thulaganyo, ebile di na le lefetla le maatla la sekai goba sešupo. O bontšha gore mo go tšona go na le diretokanegelo. Gomme o hlaloša diretokanegelo tšeo ka go re:

Ke sereto se setelele seo go sona go laodišwago
taba ka tsela ya go gapa maikutlo. E bolela ka ga
ditiro tša madira le bagale ba ntwana. Mehleng ya kgale
di be di sa ngwalwe, fela bontši [lehono] di a
ngwalwa. Go na le diretokanegelo tše mmalwa
Sesothong sa Leboa.

Go ka thwe Groenewald o thekga le go katološa tlhalošo ya Serudu ka go re direto tše ke tše ditelele. O fo oketša ka go re polelo ya tšona e na le

tshawntšhokgopolo gomme ebile le kanegelo e gorošwa ka boiketlo. O gatelela gore baanegwathwadi ba swantšhitšwe ka botlalo le bothakga; le ditiro tša bona tša bogale di tšwelela gabotse. Go thekga polelo ya gagwe o fa mohlala wa kgoboketšo ya Mamogobo ya go bitšwa *Leduleputswa* (1953).

Ka gona go ka thwe Groenewald le Serudu ba gatelela taba ya gore direto tše ke tše ditelele ebile di na le baanegwa le ditiragalo gammogo le ditiro tša bagale bao. Ke ka fao Kunene (1961:5) a gatelelago gore mediro ye mebotse ya magoši, bagale bakgomana, basadi le masogana e anegwa gohle setšhabeng. Se se bolela gore bokgoni bja bareti go dikanegelotheto tša mohuta wo bo bewa pepeneneng. O bontšha gore dikanegelotheto tšeo di bile bohlokwa ka kudu ka ge di thušitše go boloka le go godiša histori ya ditšhaba.

Diphapantšho tša thetotumišo ya bogologolo

Ge a tšweletša phapantšho ya thetotumišo, Abrams (1981:77) o no re ponagalo ye kgolo ya theto ye e lebane le polelo: sereto se be se bolelwa setšhabeng. O re ka tsela yeo sereto se be se hlangwa go lebeletšwe gore se tlo swarwa ka hlogo. Gape o re diretotumišo tša bomolomo di bile motheo le khuetšo ye kgolo tumelong ya badimo gape le go bjala moya wa tlhompho go magoši le balatedi ba ona.

Moloti le Legodi (1995b:63) le bona ba re go na le diphapantšho tše bohlokwa tša thetotumišo ya bogologolo ka ge ba re gantši di tsebega ka matseno le mafelelo (fomula). Sereti se reta mo e kego seretwa (moretwa) se mo magareng ga batheeletši/babogedi. Gape bontši bja tšona bo diriša leba le dikapolelo tša go bontšha bogale. Ba re direto tša setšo di diriša mainagokwa. Ka go le lengwe ba re diteng tša seretotumišo sa bogologolo ke tša setšo. Gape ba re di fapana le diretotumišo tša sebjale ka sebopego, ka ge diretong tša bogologolo go se na

morumokwano le mehutatheto ye mengwe ye bjalo ka disonete, mahlologelwa, bjalobjalo.

Ka lehlakoreng le lengwe, Groenewald (1993:12) yena o re ka ge bareti ba bogologolo ba be ba sa tsebe go ngwala, go bolela ebile motheo wo bohlokwa wa theto. Go iša pele o kgonthiša taba ye ka mmolelwana wa go re: monamolomo o bolela le monatsebe. Ke ka fao go bolelwago ka theto ye e theeditšwego pele Sepedi se thoma go ngwalwa.

Groenewald (1993:13) o tšwela pele go bolela gore ka ge direto tša kgale di be di sa ngwalwa, batheeletši ba be ba kgona go lemoga metara ka go o kwa fela. O re direti di be di hlama direto ka mokgwa wo dikarolo tša metara di bego di kwagala ka gona, e lego mothalotheo le karolometara. Ke ka tsela yeo sešura se lemogega gabotse, gomme go tlo hlokomelwa gore kelelothallo e a hlokega.

Opland (1983:159) o bontšha gore direti tša bogologolo di be di hlama direto ka go diriša mošomo wa tshwantšhišo go feta wa katološo. Gape o re ga se gore mošomo wa katološo o a hlokega; o re gantši direti di o šomiša go ruma ditaba. Cope (1968:63) yena o tlaleletša dikgopolo tšeo tša ka godimo ka go hlaloša gore go na le dikgoro tše pedi tša poeletšo thetong ya bogologolo. Ya mathomo ke poeletšophatlalalo, e lego gore se se boeletšwago ga se na le lefelo le le itšego karolong ya mothalotheo. Ya bobedi ke gore lefelo la se se boeletšwago le beilwe, gantši e ba mo mathomong a dikarolo tša methalotheo.

Ge a tšweletša ponagalo ye nngwe Goenewald (1993:18) o re polelo ke karolo ye nngwe ye bohlokwa ya diphapantšho tša theto ya bogologolo. O hlaloša gore gantši theto ya bogologolo e šomiša mainagokwa, e sego madiri. O re mainagokwa a fokotša dihloa tša mošito, ebile a na le lebelo (tempo) ge a bolelwa.

Go rungwa ka go re theto ke karolo ya dikanegelo tša bosetšhaba tše di bilego gona go tloga tlhagong ya batho. E bile mokgwa wa go fetišetša melaetša go tloga melokong ya kgale go ya go ya lehono ka molomo. Ka ge e le tša setšhaba ga di na le mohlami o tee. Gape go lemogilwe gore theto ya Sepedi e thomile go ngwalwa ka khuetšo ya baromiwa ba dikereke tša Bodikela. Go ngwalwa ga direto tša Sepedi go thomilwe ka diphetolelo tša dingwalo tša Sekriste le difela tša kereke (mehlala ya tša Luthere), ka morago gwa latela dikgoboketšo tša direto tše di bego di le gona di bolelwa setšhabeng, gantši e le diretotumišo. Tšona diretotumošo tše di be di nepiša go tumiša magoši, bakgomana le bagale ba setšhaba, ebile ke motheo wa theto ya go ngwalwa ya sebjalebjae.

2.1.2.2 Seretotumišo sa sebjalebjae

Ge seretotumišo sa sebjale se hlalošwa go tlo hlokomelwa lenaneo le:

- Tlhalošo ya seretotumišo sa sebjalebjae
- Kgolo ya theto ya sebjalebjae

Tlhalošo ya seretotumišo sa sebjalebjae

Mampuru (1991:53) o bolela gore thetotumišo ya sebjale ga se ya molomo ye e latelwago ke direti tše di ithutilego yona ka hlogo. Ke ya go ngwalwa; ke maitekelo a moreti. O bontšha gore mo go yona nepokgolo ya moreti ke go tumiša batho, diphoofolo goba dilo. O tšwetša pele ka go re bontši bja direto tše, bo arogantšwe ka ditemanatheto. Mo go temanatheto ye nngwe le ye nngwe go tšweletšwa karolo ye e itšego ya tumišo.

Groenewald (1976:27) yena o hlaloša theto ya sebjale ka go re ke theto yeo e theilwego godimo ga theto ya segologolo le ge bareti ba leka go ngwala ka mokgwa wa Bodikela ge ba tšweletša maikutlo. O re theto ya sebjalebjaale ga e gatelele morero wa bogale ka kudu, eupša e theilwe godimo ga merero ya go fapana ya sebjalebjaale. O bontšha gore gona mo maitekelong a bareti bao, go ngwaleng theto ya sebjalebjaale go na le bao ba atlegilego le bao ba welego ka mpa. Kgopolo ye e gatelelwa ke Mashabela (1973:1) ge a re:

The latter had its origin in the conscious efforts of writers to produce poetry along lines of European poetry, which some did with measure of success, while others achieved very little or no success.

O tlišetša gore bongwadi bja theto ya Sepedi, le ge bo ithekgile motheong wa theto ya segologolo bareti ba ekiša mokgwa wa Bodikela. Bothata e be e le gore ba be ba sa thoma go ngwala ka mokgwa wo o sa tlwaelegago, ke ka fao bangwe ba paletšwego. Ke ka mokgwa woo Groenewald (1976:28) a rego:

Die skat van Noord-Sothopoesie kan op die oomblik in twee hoofkategorieë verdeel word: eerstens, is daar verse in die tradisionele metriese idiom geskryf verse waaronder ook die gesproke gedigte gereken kan word wat versamel en geboekstaaf is; tweedens, is daar die eksperimentele verse waarby terselfdertyd in groot aantal minder geslaagde werke ingesluit word.

O tšweletša bothata bjo bareti ba Sepedi ba lebanego nabjo ge ba thoma go ngwala direto ka ge e be le mokgwa wo mofsa wa bongwadi wo o sa tlwaelegago. O re go bile mafapha a mabedi mo maitekelong a bona: mo

lefapheng la mathomo go bile thekgo kudu tšweletšong ya direto tše di theilwego segologolong, mola ka lehlakoreng le lengwe go be go na le bareti bao ba itekago tšweletšong ya direto tša nnete tša sebjalebjae. O bontšha gore mo lefapheng la bobedi ke mo go bonagetšego bofokodi bja bao ba paletšwego le bokgoni bja bao ba atlegilego.

Ge a tiiša taba ye Groenewald (1983:10) o fo fa mohlala wa kgoboketšo ya *Leduleputswa* (1953). O re Mamogobo o bontšhitše katlego ya go tswalanya theto ya setšo le ya sebjalebjae. O tšwela pele go kgonthiša taba ye ka go re:

... the firstly innovative poetry was written by Mamogobo and was published in 1953. Mamogobo kept to the traditional metrical idiom, but thematically his poetry is intensely emotional, personal; poetry in which he takes man's plight to heart, acting as a mediator between man and God. This was only a beginning, and all was set for the most important names in Northern Sotho poetry were to make their debut, and which would take us well to the Matsepe era.

O gatelela bohlokwa bja kgoboketšo ya *Leduleputswa* bjalo ka mohlala wo o bonwago o le magareng ga theto ya setšo le ya sebjalebjae. O re le ge theto ye e tswalane le ya segologolo, fela diteng tša yona ke tša sebjalebjae. O re ke theto ye e tletšego maikutlo gomme e amana le bophelo. Go tlo hlokomelwa gape gore o gatelela gore theto ya Mmamogobo ke mathomomayo a theto ya go ngwalwa ya Sepedi.

Mashabela (1973:39) o thekga tlhalošo ya Groenewald ya ka godimo ka go re Phorohlo Mamogobo ke mongwadi wa mathomo yo a atlegilego maitekelong a

go tšweletša theto ya sebjalebjae. O re o atlegile go logaganya merong ya theto ya setšo go bopa theto ye e ka bitšwago ya sekasetšo ka diteng, e sego ka sebopego. Go ya pele o bolela gore theto ya go tloga ka 1960 go fihla ka 1970 e laetša dipharologantšho tša theto ya sebjalebjae ge go hlokometšwe merero ya diteng tša sereto. Gape o tšweletša mohlala wa bareti ba nako yeo, ba babjalo ka Matome Fela (*Sebilwane*, 1961), S.A. Mamadi (*Mekgolokwane*, 1962), S.R. Machaka (*Mehlodi ya Polelo* 1965), bjalobjalo go ba dikokwane tša theto ya sebjalebjae.

Kgolo ya thetotumišo ya sebjalebjae

Van Zyl (1958:3) o bolela ka mehla ya tšweletšo ya theto yeo go yona go bonagetšego bokgoni bja boreti polelong ya Sepedi. O gatelela gore mengwaga ya bo-1950 ke mehla ya pulamadibogo bongwading bja theto ya sebjalebjae, ebile o fa mehlala ya bareti ba babjalo ka Mamogobo, Ramaila, Ramokgopa, Lephaka, Khaas, bjalobjalo. O bontšha gore ke gona mo theto e thomilego go hlagiša merero ye e fapanego bophelong, bjalo ka lerato, sedumedi le politiki. Ke ka tsela yeo Groenewald (1993:33) a tšweletšago theto ya Mamogobo mo go *Leduleputswa* (1953:1) go ba ye e tswakilego Sekriste le setšo.

Groenewald o gatelela gore ge polelo ye ya Mamogobo e lekodišišwa go lemogwa gore e tshotshoma ka mantšu a borutho a go kgopela tšhegofatšo go Modimo. Ka lehlakoreng le lengwe gona mo pukung ye go bonala mantšu ao a gatelelago tumelo ya setšo. Ke ka fao mo bongwading bja direto tša pulamadibogo, Serudu (1989b:52) a bontšhago kgolo ya theto ya Sepedi ka go bolela gore bareti ba gona ba be ba šomiša le diphoofolo, nepo e le go tšweletša maitshwaro a batho. Bareti ba babjalo ka boKhaas (1956:44) ke bona ba bontšhitšego kgopolo yeo ka tshwanelo.

Mamabolo (1995:33) le yena o tšweletša mengwaga ya kgolo thetong ya Sepedi, ka go e lebanya le mengwaga ya bo-1960 moo theto e laeditšego kgatelopele. O tiišetša tlhalošo ya gagwe ka go re:

This period is the so called the period of modern poetry, especially from the late 60`s to date. This poetry is characterised by poems with definite stanzas, similes, bearing the stamp of the author, have diverse themes such as love, solitude, happiness, etc. with expressive language abounding with rhyme and rhythm and with most poems expressing the language at heart.

O gatelela gore mengwageng ya bo-1960 e lebane le theto ye e tšweletšwago ka tlhamego ya ditemanatheto go tiišetša sebopego se se swanago le sa theto ya Bodikela. Gape o re theto yeo e hlamilwe ka lenaneo la morumokwano, la mošito le go nepiša merero ya bophelo ka kakaretšo. O hlaloša gore ke theto yeo e laetšago tirišo ye e nonnago ya polelo ka dikapolelo le mebolelwana ye e sa tlwaelegago. A re go ka thwe ke theto ye e hlabologilego; e golago le mabaka ka ge e ama merero ya sebjalebjae bophelong.

Serudu (1989b:79) o no fa mehlala ya bareti ba nako ye, e lego Machaka, Ratlabala, Bopape, Matsepe, bjalobjalo. O re bareti ba tšweletša theto ye e humilego ka maikutlo. Gape o re thulaganyong ya ditaba bareti bao ba bea maikutlo (bobona) a bona pepeneneng ka polelo ya go thelela, ebile ya go kgahliša.

Go rungwa ka go re theto ya sebjalebjae e tšweletšwa le go ngwalwa e le maitekelo a moreti. Ka lebaka la khuetšo ya dingwalo tša dipolelo tša Bodikela, Bapedi ba hlamile le go ngwala direto ka tsela ya go ekiša bareti bao ba

Bodikela. Ka gona theto ye bjalo e fapana le ya segologolo ka diteng le thulaganyo (ya Bodikela: ditemanatheto le lenaneo la morumokwano). Go lemogilwe gape gore theto ye e godile go ya ka mabaka a bophelo le tlhabollo ya polelo.

2.1.3 Kakaretšo

Kgaolong ye go rungwa ka go bontšha gore thetotumišo ya bogologolo ke wona motheo wa theto ya sebjalebjae ya go ngwalwa ya Sepedi. Mohutangwalo wo o nepišago go tumiša magoši, bakgomana, bagale ba setšhaba, mafelo a bohlokwa a tlhago, diphoofolo, dinonyane, mediro ye mebotse bophelong, bjalobjalo.

Direto tše tša setšo tša bomolomo di bile gona go tloga tlhagong ya motho, gomme e bile karolo ya dikanegelophelo tša setšhaba. Ka ge di be di bolelwa setšhabeng, di bonwa e se maitekelo a motho o tee, eupša e le lehumo le histori ya setšhaba. Ka lehlakoreng le lengwe direto tše e be e le mokgwa wa go abelana maikutlo le go fetišetša melaetša melokong ye mefsa ka tsela ya taodišomolomo.

Ka go le lengwe thetotumišo ya sebjale yona ke ya go ngwalwa, e le maitekelo a moreti. Le go yona moreti o nepile go tumiša batho, diphoofolo, mafelo gammogo le dilo tše bohlokwa bophelong bja sehono. Bareti ba tšweletša maikutlo ka tsela ya go ekiša bareti ba dipolelo tša Bodikela., fao ba beakanyago dikgopolo tša bona ka ditemanatheto. Ka ge ba ngwala ka tsela yeo e sa tlwaelegago, ke ka fao bangwe ba atlegilego mola bangwe gape ba paletšwe.

Mo maitekelong a bareti ba Sepedi, Phorohlo Mamogobo o tšweletše ka magetla e le moreti yo a atlegilego go nyalanya theto ya setšo le ya sebjale.

Bokgwari bjo bjalo bo bonala mo kgoboketšong ya *Leduleputswa* ya ngwaga wa 1953. Mengwaga ya bo-1950 e bonwa e le ya pulamdibogo bongwading bja theto ya Sepedi, le ge go bile kgolo le katlego ya theto mengwageng ya bo-1960 le 1970. Ke mengwaga ya tšweletšo ya theto ye e humilego ka maikutlo le tlotlontšu.

KGAOLO YA BORARO

3.1 TLHALOŠO YA DIKGOPOLO

3.1.1 Matseno

Dikgopolo tše di yogo hlalošwa kgaolong ye ke (a) morumokwano, (b) poeletšo (c) mehuta ya morumokwano le (d) dipatrone tša kwano. Tlhalošo ye bjalo e tlo ba bohlokwa ka gobane e tlo thuša mo tharolong ya mathata a sebopego sa morumokwano wa direto tša Sepedi.

3.1.2 Morumokwano

Ge morukwano o yo hlathollwa mo kgaolong ye go yo latelwa lenaneo le:

- Histori ya morumokwano
- Morumokwano ke eng?
- Poeletšo
- Mehuta ya morumokwano
- Dipatrone tša kwano

3.1.2.1 Histori ya morumokwano

Ge histori ya morumokwano e yo lekolwa go yo šetšwa (a) direto tša Yuropa le (b) direto tša Seafrika.

Direto tša Yuropa

Schipper (1910:106) o hlaloša gore kgopolo ya kwano/tshwano ya medumo polelong e lemogilwe la mathomo thetong ya bosetšhaba ya bomolomo ya Segerike. Ge ba tšwetša pele kgopolo ye, Strauss (1993:177) le Gasparov (1996:106) ba bolela gore morumokwano o bonagetše la mathomo nageng ya Gerike ka ngwagakgolo wa boraro mo bongwadi bja theto bo thomilego gona.

Whitehall (1957:138) o bontšha gore kgopolo ye e thomile go ngwalwa la mathomo ka mokgwa wa diphetolelo tša difela gammogo le dingwalo tše dingwe tša Sekriste mo dipolelong tša Yuropa. Lewis (1968:3) o hlatsela le go katološa tlhalošo ye ka go re Livius Andronicus o fetoletše theto ya Homer ya Odyssey go pukutheto ya Seroma nepo e le go ruta bana theto ya go ngwalwa ka dikolong. Lewis o bolela go ya pele gore go diteng le sebopego sa theto yeo diphetolelo di be di swana thwi le tlhamo ya Homer ya Odyssey, gomme go dira bjalo ya ba go ruta Baroma Segerike. Ka go realo khuetšo ya mohuta woo e phatlaladitšwe nageng ya Italia ka yona tsela yeo.

Ka fao ge, Trypanis (1981:102) o bega gape gore paka ya diphetolelo e tlo bonwa ye bohlokwa bongwading ka kakaretšo nageng ya Yuropa ka bophara. Go ya ka Kreutzer (1955:74) thulaganyo ya theto ka lenaneo la morumokwano e tantše šedi bareting ba Yuropa ka ge ba bone seo e le go kgabiša sebopego le go fa sereto maatlakgogedi.

Mo polelong ya Setoitšhi, go ya ka Kirparsky (1973:180), go lemogilwe tirišo ya morumokwano thetong la mathomo ka ngwagakgolo wa bosenyane. Go tšwela pele o fo re polelo ya Setoitšhi e na le kgatelelo ya medumo ya go swana mathomong a methalotheto. Ke ka fao poeletšomodumo mathomong a methalotheto e hlotšego gore polelo ya Setoitšhi e diriše kudu mohuta wa morumokwano wa mathomo. Gasparov (1966:108) o bega gore la mathomo ge morumokwano o dirišwa polelong ya Setoitšhi e be e le mokgwa wa go gatelela mantšu goba dikafoko methalothetong ya go latelana ka tsela ya kgokanyi. O bontšha gape gore poeletšo ye ya medumo ya go swana e be e šomišwa go ruma mafoko le go fa sereto sebopego. Ka mokgwa woo morumokwano o bilego setlabele se bohlokwa sa sebopego sa theto ya Setoitšhi.

Tarlinskaja (1976:107) o hlatholla gore morumokwano polelong ya Maisimane o tšweletše la mathomo go tloga ka ngwagakgolong wa lesometee. Wona o be o dirišwa thetong ya setšhaba. Cairns (1979:180) o bolela go tšwela pele gore mo lebakeng la mengwagagareng ke moo bontši bja bareti ba Maisimane bo thomilego go diriša morumokwano thulaganyong ya direto tša bona ka katlego.

Go ya pele o bontšha gore theto ya Maisimane e arotšwe ka diripa tše tharo fao seripa sa pele se thomago go tloga go ngwagakgolo wa lesometee, e lego mo morumokwano o bego o dirišwa fela e le setlabelo sa go kgabiša theto. O re tirišo ya morumokwano polelong ye e tliile ka khuetšo ya Sefora mehleng ya dintwa tša Viking. Strauss (1993:78) o bolela go hlabela pele gore baruti ba naga ya Ireland ke bona ba mathomo bongwading le thulaganyong ya direkto ka lenaneo la morumokwano. O re go swana le difela le dingwalo tša Sekriste, direkto di ile tša rulaganywa ka lenaneo la morumokwano. Leech (1969:3) o re polelo ya Maisimane e šomiša kudu mohuta wa morumokwano wa mafelelo. Ka gona morumokwano o hlagile e le sebetša sa go ruma dikarolometara le methalotheto la mathomo go theto ya Beowulf, eupša ka morago wa šomišwa ke bontši bja bareti ka katlego.

Schipper (1910:64) o re seripa sa bobedi sa kgolo ya theto ya Maisimane se thoma go tloga go ngwagakgolo wa lesomepedi go fihla go wa lesometlhano, e lego mehla yeo bareti ba bego ba tswakanya morumokwano le poeletšo thulaganyong ya direkto tša bona. O bontšha gore ebile nako ya go tsebja ka bareti ba bjalo ka Chaucer bao theto ya bona e bego e na le khuetšo ya Sefora.

Robinson (1966:36) o hlaloša ge legato la boraro thetong ya Maisimane e le leo bareti ba bego ba šetša thulaganyo ya direkto tša bona ka lenaneo le le nepagetšego la morumokwano. O re ke nako yeo bareti ba bego ba hlokomela tswalano ya morumokwano le dipatrone tše dingwe tša medumo ya kwano tša go swana le poeletšomodumo, metara, mopeleto gammogo le ditlhalošo tša mantšu. O gatelela gore polelo ya Maisimane gagolo e šomiša mohuta wa morumokwano wa mafelelo.

Schipper (1910:106) o hlatsela go ya pele go re theto ya Setatšhe le yona e gotše ka dikgato go tloga go ngwaga wa bo-1450 go fihlela go wa bo-1700, mo go bonagetšego kgolo ya bongwadi bja theto nageng ya Netherlands. O bontšha ge legato la mathomo e bile la diphetolelo go tloga polelong ya Sefora go ya go ya Setatšhe. O tloga o fo re Sefora ke motheo wa theto ya Setatšhe ka ge bafetoleli ba be ba sa lebelela diteng fela, eupša le sebopego sa direkto.

SchiUper (1910:110) o re thulaganyo ye ya direto ka lenaneo la morumokwano e hueditšwe le go dikoša.

Worth (1977:515) o katološa tlhalošo ya direto tša Setatšhe ka go re legato le lengwe la kgolo ya theto polelong ye e bile go thewa ga Lekgotla la Rederijkerskamers (Chamber of Rhetoric). Nepo ya lekgotla le e be e lebane le thulaganyo ya dingwalo, gagolo mo go mohutangwalo wa theto ka lenaneo la morumokwano. O re thulaganyo yeo ke ya bo-1500 go fihlela go ngwagakgolo wa bo-1700. O bontšha gore bontši bja direto tše di tšweleditšwego mehleng ya Rederijkerskamers ke tša mohuta wa morumokwano wa gare le wa mafelelo. Godimo ga moo, o re nakong yeo go tšweleditšwe gape bontši bja direto, difela le dikoša tše di rulagantšwego ka lenaneo la morumokwano. Ke ka mo Attridge (1982:285) a gatelelago gore morumokwano e bile setlabelo se bohlokwa ka kakaretšo thetong ka ge a re poeletšo ya medumo ya go swana methalothetong yeo e latelanago e fa sereto mošito, mohlodi le maatlakgogedi. O re poeletšo ye bjalo e tlemaganya methalotheto gomme ya ama le maikutlo ao a hlagišwago ke moreti.

Khuetšo yeo ya go ngwala direto ka sebopego sa mohuta wo e phatlaladitšwe gape le go dinaga tša Afrika le dikontinenteng tše dingwe. Bjale go yo lekolwa ka fao thulaganyo ye e fihletšego dinaga tša Afrika ka gona.

Direto tša Seafrika

Klein (1988:119) o bolela gore direto tša Seafrika di bile gona go tloga mengwageng ya bogologolo e le tša bomolomo. Sebopego sa mohuta wo wa theto se be se na le thulaganyo ya morumokwano. O re go ngwalwa ga theto la mathomo go thomilwe ke baromiwa ba Roma nageng ya Nigeria mo ngwagakgolong wa 15 ka polelo ya Searapo. Ge a tiiša taba ye, Pretorius (1989:26) o re:

Rhyme was introduced in African poetry as a result of examples set by hymns and Western verse.

Taba ye e gatelela gore Searapo ke polelo ya mathomo ya go diriša morumokwano. Ge a iša pele Pretorius o gatelela gore bongwadi ka kakaretšo mo polelong ya Sepedi bo thomilwe ke baromiwa ba kereke ya Lutere ya Berlin mengwageng ya bo-1841 e le ge ba beile šedi go diphetolelo tša Bibebe, difela le dingwalo tše dingwe tša Sekriste. O re go diphetolelong tša bona ba be ba hlama le go rulaganya dingwalo tše ka lenaneo la morumokwano.

Ntuli le Swanepoel (1993:20) ba hlatsela seo ge ba re go phalalatšwa ga morumokwano dipolelong tša Seafrika go thomilwe ka mokgwa wa diphetolelo tša Bibebe. Ke Ka fao, Swanepoel (1990:30) a tšwelago pele go bolelago gore morago ga fao go napile gwa latelwa masolo a dikgoboketšo tša direto tša setšo. Ge a tiiša seo Wilkinson (1990:3) o fo re khuetšo ye e ka bonwa bjalo ka motheo wa matsenyagae a thulagano ya direto tša sebjalebjaale tša Seafrika ka tsela ya morumokwano. Ke ka mokgwa woo Groenewald (1993:33) a bolelago gore morumokwano o thomile go lemogwa mo polelong ya Sepedi maitekelong a baromiwa ba Matoitšhi mo difeleng tša Lutere. O re:

Ka lebaka la gore ba be ba sa tsebe melao ye e laola metara wa Sesotho sa Leboa, ba thomile go hlama dikopelo tše ka mokgwa wo difela tša Setoitšhi dihlamilwego ka wona. Gagolo ba šomišitše morumokwano. Ka tsela yeo morumokwano e bile thekniki ye mpsa ya metara wa Sesotho sa Leboa.

Groenewald o hlaloša gore Matoitšhi a gapeleditše thulaganyo ya morumokwano diretong (le difeleng) tša Sepedi ka lebaka la go huetšwa ke thulaganyo ye bjalo polelong ya bona. Ka go realo ba tlišitše go ngwalwa ga morumokwano mo Sepeding. Ka gona go ka thwe morumokwano ke wona mathomothomo a theto ya sebjalebjaale polelong ya Sepedi. O tiišetša taba ya gore ge go bolelwa ka theto ya sebjalebjaale polelong ya Sepedi go tlo gopolwa ka morumokwano. Mampuru (1991:71) o oketša ka go re matšatšing a bolehono direti tše mpsa di šomiša morumokwano ka mo go nepagetšego mo thetong. Ga go makatše ge Groenewald (1993:32-35) a re direto tša mathomo tša go

ngwalwa polelong ya Sepedi di bile ka ngwaga wa 1935, e le dikgoboketšo tša direto tša bomolomo go pukutheto ya Kxomo`a thswa ya Phala, ka morago ga difela tše tša Matoitšhi. O tšwetša pele taba ye ka go bolela gore moreti wa mathomo wa go šomiša morumokwano ge a reta, ke (E.K.K.) Matlala go thetoterama ya gagwe ya go bitšwa *Tšhukudu* ye e tšweleditšwego ngwageng wa (1956)), le Khaas (1956). Morago ga moo go ile gwa latela bareti ba bangwe, ba bjalo ka Hlahla (1958), Mokgalong (1959). Go tloga fao ya ba ge theto ya Sepedi e thomile go diriša morumokwano ka ge bareti ba ba latetšego ba bile le maitekelo tšhomišong ya morumokwano thulaganyong ya direto tša bona. Se se gatelelwago fa ke gore morumokwano ke kgopolo ye bohlokwa mo dingwalong tša Sepedi. Ka tsela yeo go tlo ba bohlokwa go hlaloša lereo le.

3.1.2.2 Morumokwano ke eng?

Ge ba hlaloša kgopolo ya morumokwano, Moloti le Legodi (1995(b):27) ba re:

Morumokwano ke sebopego sa poeletšo. Poeletšo le kgokanyi di kwantšhwa ke poeletšo ya mantšu, dikarolontšu le dikafoko methalothetong.

Seo boMoloti ba se gatelelago fa ke gore go hlokomelwe gore go se be le tlhakatlhakano gare ga dikgopolo tše pedi, e lego poeletšo le morumokwano ka gobane di a fapana. Ka yona tsela yeo nyakišišo e bona go tlo ba bohlokwa go hlaloša mareo a ka nepo ya go tloša kgakanego yeo. Go tlo thongwa ka go hlaloša poeletšo pele.

Poeletšo

Kgopolo ye e tlo hlalošwa ka boripana phatišišong ye ka gore e ama nyakišišo ye gannyane, ke go re morumokwano ke karolo ya poeletšo. Mashilo le ba bangwe (1998:28) ba hlaloša gore morumokwano ke tsela ye nngwe ya poeletšo. Leech (1969:77) o hlaloša go ya pele gore ka poeletšo go gatelelwa go boeletšwa ga kutuntšu, lentšu, mofimi goba lefoko methalothetong. Ke ka fao

Cohen (1973:54) a rego moreti o kgetha mantšu ka tlhokomelo gomme a diriša poeletšo ya ona nepo e le gore sereto se opelege le go tliša tshwantšho le tshwantšhokgopolo. O fo re ka lebaka la tlhaelelo ya mareo polelong go tloga go e ba boima go tšweletša theto ya thulaganyo ye e nepagetšego ya morumokwano, ke ka fao poeletšo e bonwago e le bohlokwa mohutangwalong wo.

Ka lehlakoreng le lengwe, Groenewald (1993:40) o re poeletšo e na le diponagalo tše di rilego thetong. Ke ka fao a hlalošago gore poeletšo e ka bonala ka palo ye e lekanego ya dinoko tša mantšu gape le ka dipatrone tša mošito methalothetong. Go iša pele o re ge poeletšo e lebane thwii le metara seretong, mantšu ao a boeletšwago ka gare ga dikalometara a tliša dikarolometara tšeo le go di kwantšha. O re taba yeo e bontšha boikemo bja dikarolometara mo thulaganyong ya sereto.

Ka go le lengwe, Pretorius (1989:22) o bolela gore poeletšo e na le mohola wo o rilego thetong ka gore e lebane le go kgokaganya dikarolometara le methalotheto go thea sereto sa mmapaale. Moo thulaganyong yeo go boeletšwa makgokasediri mathomong a methalotheto goba mantšu gare le ge e le mafelelong a methalotheto.

Leech (1969:5) o bontšha bohlokwa bja poeletšo thetong ka go re e fa sereto sebopego gammogo le go kgokaganya dikgopolo tša moreti go bopa ditemanatheto. Go ya pele o gatelela gore poeletšo: (a) e swaraganya methalotheto, le (b) go gatelela boikemo bja methalotheto yeo. Ke ka fao Swanepoel (1990:48) a rego mantšu ao a boeleditšwego a dira gore motheeletši/mmadi a ipshine ka mošito le mohlodi wa sereto. Schipper (1910:81) yena o bolela gore gape poeletšo e ka bonala ka tsela ya ge go boeletšwa kgopolo ka tirišo ya mahlalošetšagotee goba maganetši. O re poeletšo ye bjalo e tliša kgatelelo ya dikgopolo, maatlakgogedi le mošito wa go tšweletša thelelo seretong. Poeletšo e hlola botee bja methalotheto, temanatheto goba sereto ka moka ga sona.

Mampuru (1991:80) o bolela gore go na le mehuta ya poeletšo, gomme mehuta ye e tlwaelegilego ke ya poeletšatumanoši le poeletšatumammogo. O re mehuta ye ya poeletšo e bitšwa sekamorumokwano. Serudu (1989a:90) o oketša ka go re:

Poeletšo ya lentšu goba sehlophantšu mo temanathetong e ka dirwa ka tatelano go tloga godimo go ya fase, ke go re ka tsepamo; gomme ge go le bjalo e bitšwa poeletšathomi goba poeletšafelo.

Ge ba hlaloša poeletšothomi, Stageberg le Anderson (1952:114) ba re ke ge ditumammogo goba ditumanoši le ge e ka ba makgokasediri ge di boeletšwa mathomong a methalotheto. Ba bolela gore poeletšo ye bjalo e tsikinya motheeletši goba go tanya šedi ya mmadi ka ge e ama sebopego sa sereto. Gape ba re medumo ya ditlhaka tšeo di boeleditšwego mathomong a methalotheto e fa sereto molodi wa go elela bjalo ka koša. Cairns (1979:181) o oketša ka go re ditumanoši goba ditumammogo ge di boeletšwa mathomong a methalotheto di kgokaganya dikgopolo tša moreti, tša gatelela le go tiišetša mantšuthomi a methalotheto gammogo le go kopanya mantšu ao a swanago ka sebopego ka ge a boeletšwa.

Mashilo le ba bangwe (1999:26) ba bolela gore poeletšagare ke ge mantšu goba dikutu tša mantšu di boeletšwa mo gare ga methalotheto. Ba re poeletšo ye bjalo e kwantšha methalotheto, ya be ya gatelela ditlhalošo tša mantšu le go a (mantšu) logaganya go bopa dikgopolo tše di feletšego. Gape ba re poeletšo yeo e dira gore medumo ya ditlhaka tšeo di boeletšwago e be bohlokwa, le gore e tanye šedi ya motheeletši/mmadi gore a ele hloko mantšu ao. Holtman (1996:8) o bontšha gore poeletšagare e nontšha theto ka medumo ya ditlhaka tšeo di boeletšwago, ebile medumo ya ditlhaka tšeo e swanetše go tsebja ka ge e tšwelela go feta ya tše dingwe.

Ka go le lengwe, Livingstone (1993:57) o re poeletšafelo ke moo mantšu a boeletšwa mafelelong a methalotheto. Ka go realo poeletšo ya mantšu e

kwantšha methalotheto, e bile e fa sereto sebopego ya be ya gatelela moko wa sereto. Strauss (1993:79) yena o fo re poeletšo ya mantšu mafelelong a methalotheto e kopanya methalotheto go hlama ditemanatheto. O re mohuta wo wa poeletšo o swaraganya methalotheto, wa be wa fa sereto mošito le morethetho.

Attridge (1982:285) o iša pele go bolela gore poeletšakgokanyi e bonala ge moreti a boeletša lentšu goba mantšu mafelong a go fapafapana methalothetong. Mohutapoeletšo wo o ka ba mathomong goba mafelelong a methalotheto ye e latelanago, ke go re ke moo mothalotheto wa bobedi o felelago ka lentšu leo mothalotheto wa pele o thomilego ka lona. Ka tsela yeo go bolelwa ka poeletšakgokanyi ya go la go ja. Moloti le Legodi (1995:15) ba bolela gape gore ge mothalotheto wa bobedi o thoma ka lentšu leo wa pele o feletšego ka lona, go bolelwa ka poeletšakgokanyi ya go la ngele.

Boulton (1953:27) yena o hlaloša mohuta wa poeletšo ya mafoko ka go re e bonala ka ditsela tša go fapafapana thetong ya segologolo. O re gantši poeletšo ye bjalo e tšweletša papetšo ya dikgopolo, putlano ya dikgopolo le tlemagano ya methalotheto. Ke ka fao Livingstone (1993:58) a rego poeletšo ye ya mafoko ga e hlagiše fela molodi wo bosana le mošito seretong, eupša e tiiša le kwešišo ya mantšu ao a boeleditšwego ya be ya bonagatša diswantšhokgopolo le molaetša wa sereto.

Fussel (1965:16) o hlaloša gore poeletšo ya karolometara ke ge go boeletšwa mantšu dikarolometareng tša go fapana tša mothalotheto. Gape o re poeletšo yeo e kwantšha dikarolometara, ya thuša le go gatelela tlhalošo ya dikgopolo. Pretorius (1989:21) o oketša ka go re polelong ya Sepedi poeletšo ya dikarolometara e dira gore dikarolometara tšeo di opelege ka ge poeletšo yeo e efa dikarolometara molodi. Ka go realo e thuša go hlola atmosfere le papetšo ya dikgopolo tšeo di nyalelanago dikarolometareng tša mothalotheto.

Ka go le lengwe Easthope (1983:78) o hlaloša mohuta wo mongwe wa poeletšo, e lego ya mothalotheto/methalotheto ka go re e bonala mathomong goba mafelelong a temanatheto ye nngwe le ye nngwe mo seretong. Ke ka fao

Serudu (1993:8) a rego le ge mohuta wo wa poeletšo o tlwaelegile difeleng, fela go na le bareti bao ba o dirišago mo e lego gore ditemanatheto di thongwa goba tša rungwa ka poeletšo ya mothalotheto/methalotheto wo o itšego.

Go ka rungwa ka go re poeletšo le kgokanyi ke diphapantšho tše bohlokwa tša theto. Go no swana le tirišo ya morumokwano seretong, moreti o šomiša poeletšo ka maikemišetšo a go swaraganya le go kwantšha methalotheto go bopa ditemanatheto. Godimo ga moo ka poeletšo moreti o gatelela boikemelo bja methalotheto gomme mmadi/motheeletši a gapeletšega go theeletša goba go bogela mantšu ao a boeeditšwego go no swana le mantšu a morumokwano. Ka tsela yeo moreti o kgona go tšwetša pele moko wa sereto. Ka tsela yeo tlhalošo ye bjalo ya poeletšo e tlo thuša go fapantšha poeletšo le morumokwano gore di se bonwe bjalo ka dikgopolo tša go tšeelana mollo le ge gona di etšwa modung o tee.

Morumokwano

Mampuru (1991:71) o re morumokwano ke leadingwa thetong ya polelo ya Sepedi ka ge o tlile le bareti ba Bodikela. Ke ka fao Mashilo le ba bangwe (1998:23) ba thekgago tlhalošo ye ka go re baromiwa ge ba ngwala difela tša kereke ba dirišitše morumokwano ka lebaka la ge ba be ba sa tsebe gore polelong ya Sepedi ga go na le morumokwano. Tlhalošo ye e tšwetšwa pele ke Groenewald (1993:22) ge a re:

Morumokwano ke phapantšho ya theto ya sebjalebja. O tlile le baruti ba dikereke. Ge ba ngwala difela tša kereke ba be ba sa tsebe gore morumokwano ga o hwetšagale thetong ya Sesotho sa Leboa. Ke ka lebaka leo mehuta ka moka ya morumokwano e hwetšagala difeleng tša kereke.

O gatelela gore morumokwano ke setlabelo sa thulaganyo ya theto ya sehono. Ge ba hlaloša morumokwano, Mamabolo (1995:21) le Skelton (1971:151) ba re

ke kgopolo ye e nepišago medumo ye e swanago, e hlatlolanago ka ge e latelana. Ba bolela gore ga se kgapeletšo gore mantšu a morumokwano a be mathomong goba mafelelong a methalotheto, eupša a laolwa ke ka fao moreti a ratago go a diriša. Gape ba bontšha bohlokwa bja medumo tirišong ya morumokwano, e sego mopeleto wa mantšu ka ge mantšu a a rilego a ka peletwa go swana, eupša a fapana ka medumo.

Shipley (1970:274) le Tshauke (1996:23), Moloti le Legodi (1995a:27) gammogo le Mashilo le ba bangwe (1998:28) bona ba re morumokwano o lebane le melokoloko ya medumo ya go ba le sebopego sa go kwana ge e rulagantšwe ka tatelano methalothetong. Ba tiiša gore morumokwano o ka tswalanywa le phethagatšo ya medumo ya go swana mathomong, gare goba mafelelong a methalotheto. Ke ka tsela yeo Boulton (1953:7) o hlalošago gore ka morumokwano, go šetšwa kudu peakanyo ya ditumanoši goba ditumammogo, tša go rulaganywa mathomong, gare goba mafelelong a methalotheto. O re ka kgatelelo ye ya medumo ya go swana, moreti o tliša kgahlego go mmadi, gomme poeletšo yeo ya medumo ya go swana e tanya kgopolo ya mmadi/motheetši wa sereto, a be a ela šedi ya seo a se balago goba a se theeditšego.

Cuddon (1980:466) o tšwetša pele kgopolo ya morumokwano ka go re ke tlhopho ya medumo ya kwano, ye e swantšhago dikarolometara goba methalotheto. O bolela go ya pele gore botelele bja morumokwano bo lekana le senoko se tee goba tše pedi le ge e ka ba tše tharo.

Stageberg le Anderson (1952:167) bona ba re mmadi goba motheeletši ge a tla ipshina ka bose bja sereto, ke ge go selaganya morumokwano ka gare ga sona. Ba laetša gore ge medumo e boeletšwa mmadi goba motheeletši o lemoga se sengwe se bohlokwa ka medumo yeo, gomme seo sa tanya šedi le go mo tsikinya maikutlo a gagwe.

Ka go le lengwe Livingstone (1993:45) o hlaloša gore morumokwano gantši o sepelelana le tlhago ya polelo. Go tšwetša pele o bontšha gore go na le mehuta

ye mebedi ya morumokwano yeo e ka se dirišwego ka tekano go dipolelo tše di fapanego. O re mehuta yeo ke morumokwanonna le morumokwanosadi.

Ge a bolela ka morumokwanosadi Fraser (1970:61) o re mohuta wo wa morumokwano o bonala ka kgatelelo ya senoko seo se latelwago ke seo se sa gatelelwago. O re morumokwanosadi ga o na le sehloa sa mošito senokong sa mafelelo. BoMoloti (1995b:30) le boMashilo (1998) ba thekga le go tiišetša gore dipolelo tša Yuropa di diriša mehuta ye mebedi ye ya morumokwano ka katlego, fela polelo ya Sepedi yona e šomiša morumokwanosadi fela. Ba bolela gore taba yeo e hlolwa ke ge morumokwanosadi o tšweletšwa ke mantšu ao a rungwago ka sebopegonoko sa go bulega. Ge a tšwela pele Mampuru (1991:80) o re taba ya gore morumokwanosadi o dirišwe Sepeding e hlolwa ke gore polelo ya Sepedi e laolwa ke botelele e sego kgatelelo. Skelton (1971:152) o hlatsela go ya pele gore morumokwanosadi o bonala ge kgatelelo e le dinokong tše pedi goba go feta mo mafelelong a methalotheto. Taba yeo e tiišetša gore mehuta ka moka ya morumokwano wa Sepedi ke ya morumokwanosadi.

Go kgonthiša taba ye go tlo tsopolwa mohlala wa sereto sa 'Re madimabe bjang!' go tšwa kgoboketšong ya Matsepe (1969) ya go bitšwa *Kwela pele*, ka gobane e lebane le mohlala wa thulaganyo ye bjalo ya morumokwanosadi.

- 1 Ra belega ngwana a tloga,
- 2 Mohlatlami le yena A re amoga
- 3 Mmago banake, tlogela go riboga.

- 4 Tše kae dihlogo ke tše di fihlilwego
- 5 Mola a bogadi maina o a filwego?
- 6 Tswala ya rena ke ye e fahlilwego.

- 7 Go nkalela itesetše o lekile,
- 8 Mafotwana ga a ntshe go padile;
- 9 Mebele ya rena e bile e lapile

- 10 E lego re šetšwe ke mang morago
- 11 Yoo ka tulamešidi a re rothothago?
- 12 Tefo go e nyaka a e be se a se dirago!
- 13 Le homoletše eng, lena badimo
- 14 Ge le sa mmege le batametše legodimo
- 15 Sa ka sello se fihlišeng go Modimo.

Ge sereto se se balwa go lemogwa gore se rulagantšwe ka morumokwanosadi wa kgonthe le ge e le gore ga se wo o tiilego ka gobane ke temanatheto e tee (ya bobedi) yeo e bopilwego ka dinoko tša go feta tše pedi mo mafelelong a temanatheto. Ditemanatheto tše tharo tše tše dingwe (tša sereto) di theilwe godimo ga thulaganyo ya kwano ya dinoko tše pedi mo mafelelong a methalotheto. Yona taba yeo e bolela gore go thwe morumokwanosadi wa sereto se ga o na thulaganyo ya tekatekano.

Le ge go le bjalo taba yeo ga e šitiše go hlaloša sebopego sa sereto se. Temana ya mathomo le ya bone di bopilwe ka morumokwanosadi wa nokotee ka modumo wa –oga le –ago mo mafelelong a methalotheto. Ka go realo ditemanatheto tše di rulagantšwe ka patrone ya go swana ya medumo ya nokotee. Temanatheto ya bobedi e rulagantšwe ka morumokwanosadi wa modumo wa go kwana wa dinoko tša mafelelo, e lego wa –ilwego. Ke modumo wa nokotharo. Ka lehlakoreng le lengwe ditemanatheto tša boraro le bohano di bopilwe ka morumokwanosadi wa go boeletšwa ga medumo ya go swana ya dinoko tše pedi, e lego –ile le –dimo.

Go ka akaretšwa ka go re taba yeo e gatelela ponagalo ya sebopego sa ditemanatheto tša sereto se, e lego seo se tšweletšwago ke tirišo ya mantšu a modumo wa nokopedi le nokotharo go tiišetša tlhalošo ya morumokwanosadi.

Ka lehlakoreng le lengwe Skelton (1971:1520) o bolela go iša pele go re morumokwanonna o tšweletšwa ke kgatelelo ye e itšego ya mantšu ge e bonala dinokong tša mafelelo tša methalotheto ye e bago le segalo sa go swana. Ke ka fao Mashilo le ba bangwe (1998:30) ba rego gantši dipolelo tša Yuropa di diriša morumokwanonna ka katlego ka ge tšona di sa angwe ke bothata bja go hlaela

ga ditumanoši. Ba hlaloša gore polelo ya Sepedi ga e na le morumokwanonna gomme seo se dirwa ke go re senoko sa mafelelo sa mantšu a Sepedi ga se na botelele. Ke ka fao Serudu (1993:10) a bolelago gore ka morumokwanonna go hlalošwa gore ke ge segalo se wela senokong sa mafelelo, ebile segalo seo se ba mo senokong se se latelago sa mafelelo. Ka fao mo polelong ya Sepedi go ka se tsoge go dirišitšwe morumokwanonna ka ge thulaganyo yeo e se gona.

3.1.2.3 Mehuta ya morumokwano

Ka godimo go hlalošitšwe mehuta ya morumokwano ye mebedi. Bjale go yo hlalošwa ye mengwe go bontšha sebopego sa morumokwano. Groenewald (1993:24) o hlaloša gore go na le mehuta ye meraro ya morumokwano, e lego (a) morumokwano wa mathomo, (b) morumokwano wa gare le (c) morumokwano wa mafelelo. Boulton (1953:7) o gatelela gore medumo yeo e laolago morumokwano e hwetšagala ge e le mo mathomong, goba mo gare, goba ka mo mafelelong a mothalotheo.

- **Morumokwano wa mathomo**

Ge a hlaloša kgopolo ye, Mampuru (1991:71) o re morumokwano wa mathomo o bonala ge mantšu goba mabopi a mathomo a mothalotheo a swana. O gatelela gore mabakeng a mangwe morumokwano wa mathomo o tšweletšwa ke makgokasediri. Livingstone (1993:42) yena o kgonthiša gore morumokwano wa mathomo ke poeletšo ya medumo ya mantšu goba dikarolo tša ona mathomong a methalotheo. Gape o tiišetša gore mohuta wo wa morumokwano ga wa tlwaelega tlhamegong ya direto ka ge tlhopho le thulaganyo ya ditumammogo tša go swana e se bonolo mathomong a methalotheo. Moloti le Legodi (1995a:29) le Skelton (1971:154) ba oketša gore morumokwano wa mathomo o bonala ge medumo ya go swana, e lego yeo e laolago morumokwano e hwetšagala mathomong a methalotheo. Go tlo latela mohlala wa go tšwa go Makobe (1986:2), kgoboketšong ya go bitšwa *Meduduetšo ya Mesobonana*. Leina la sereto ke 'O be o gopolang?' gomme go tsopotšwe temanatheto ya pele, ya bobedi le ya boraro go kgonthiša tlhalošo ya borateori ye e filwego ka godimo.

- 1 O be o gopolang mothepana boreletšana?
- 2 Tswejana o bone o khukhušitše,
- 3 Difularo o swara bothata go tšwaleng,
- 4 Dirotswana e le mophadimo seetša sa tšatši,
- 5 Dithamana e le ga bomaphuhuresana,
- 6 Mahlo bosweu nke leswela,
- 7 Meriri o gadikile nke ga o wešo,
- 8 Go itaila le go inonkula o dirile.

- 9 O be o gopotše bjang mothepana?
- 10 Ge mahlo o le sefofu o bona?
- 11 Ge ditsebe o le sefoa o ekwa?
- 12 Ge mmele o hwile o phela?
- 13 O šomiša kgerulo le kgetsolo ya leihlo,
- 14 O phediša letsogo le san yak`o phela,
- 15 O kgafa, molomo o rokile.

- 16 Lehono gona šaa..., ba nkgonetše wena,
- 17 Ke a nwa šea malwa a, motanyawena;
- 18 Ke a di ja dikuku tša gago mothepana;
- 19 Go ntaela gona ba ntšhometše wena,
- 20 Le ge lehono o re fora ka o ratile;
- 21 Fela mereba, matepentši o laetše.
- 22 Makoko le mekganyo e fedile,
- 23 Gobane o morwalo wa mothomongwe;
- 24 Fela ke leboga ge o nyetšwe ke morwarre,
- 25 Gobane saw a gešo e le sa ka.

Mo seretong sa ka godimo morumokwano o bontšhitšwe ka go kotofatšwa medumo yeo e kwanago mo mathomong a methalotheto. Ge go šetšwa thulaganyo ya mohuta wa morumokwano wo seretong se, go lemogwa e fapanywa ka fao ditemanatheto tše di beakantšwego ka gona. Taba yeo e bolela gore medumo yeo ya go kwana mathomong e tšwelela ka methalotheto ye meraro: 3, 4 le 5.

Temanatheto ya bobedi e rulagantswe ka methalotheto ya mehuta ye mebedi ya go fapana ya go bopša ka morumokwanothomo wa Ge le O mo methalothetong ya 10, 11 le 12 le 13, 14 le 15 ka go latelana. Temanatheto ya boraro e fapana le tšeo tše pedi tša mafelelo. Morumokwano o tšwelela methalothetong ye mebedi fela: 17 le 18 ka morumokwano wa Ke.

Morumokwano wa gare

Serudu le ba bangwe (1984:75) ba hlaloša morumokwano wa gare ka go re o bonala ge mantšu ao a kwanago ka modumo a le gare ga mothalotheo o tee goba methalotheto ya go latelana. Ba bontšha go ya pele gore ona mantšu ao a swanago ka segalo a swanetše go hlatlolana a le mothalotheo goba methalothetong ye e rilego. Ke ka tsela yeo Pretorius (1989:25) a rego:

*Internal rhyme is found when two or more words
rhyme within a single line of verse.*

O gatelela kwano ye e rilego ya medumo ya go swana mo gare ga mothalotheo wo o rilego. Bjale go yo lekolwa kgonthe ya taba ye ka go tsopola sereto sa Tseke (1989:15) mo kgoboketšong ya *Lesiba la bokgomo*, ge a ngwala 'Ke go kganyogile' ka tsela ye:

- 1 Ke go kganyogile le ge o kganyakganya
- 2 Ke go kgethile le ge o ikgantšhakgantšha
- 3 Ga o kgahle, ga o kgahliše fela o mokgethwa wa ka
- 4 Ga o hlatswe, ga o hlaswege le ge o hlaswa

- 5 Fela wa ka, wa gešo ke wena fela.
- 6 Ga o batamelege o phela o šunyaletše,
- 7 Ga o phafoge o phela o šegamile,
- 8 Ga o nnyake, ga o nthate, o ntlhoile,
- 9 Fela hle nkgotlelele o se nkgotlele
- 10 Babedi ga ba lwe sa bona ke go ronana dinta.
- 11 Fetela pele fela o se fetelele wa fetwa,

- 12 Gatela pejana fela o se gatelelwe ke dithake,
13 Hlabela pelepele fela o se name wa dithaka,
14 Gobane ba ganne lehono ba sa ganwa dithakeng,
15 Gobane ba hlaswitše le nankho ba sa sesella wa lehlaswa,
16 Gobane ba kgahlile le bjale ba sa kgahlile wa go bola.
- 17 Lebese morago ke kgojana kutšwana,
18 Hlodimela pele ke kgauswanyana kudukudu,
19 O šetše o hwantše wa lefotlana tšatšing,
20 O šetše o šošobane wa mokgopana lesehleng,
21 O šetše hle, gape la gago le ya madikelong,
22 O hlokomele hle, gape o a hlogola dikgolo di lefaseng...

Go tsopotšwe sereto sa go laetšago sebopego sa go se swane tlhamegong ya ditemanatheto gomme morumokwano wa laetšwa ka go kotofatšwa ga ditlhaka tša medumo yeo e kwanago. Temanatheto ya pele e hlamilwe ka methalotheto ye lesome, ya bobedi le ya boraro di na le methalotheto ye e seelago. Ge go lekolwa temanatheto ya mathomo, go lemogwa gore modumo wa –kg- go methalotheto ya 1,2 le 3 o dirišitšwe mothalothetong o tee le go methalotheto yeo ka go latelana. Go mothalotheto wa 4 go bonala modumo wa –hla- mo gare go dikarolometara tša wona. Temanathetong ya bobedi go bonala modumo wa –ph- mo mothalothetong wa 6 le 7 ka go latelana, le ge modumo wo o boeleditšwe mo mothalothetong wa 7. Gona mo temanathetong ye, mothalotheto wa 8 o na le morumokwano wa –n- mo gare ga wona. Mothalothetong wa 9 go bonala morumokwano wa gare wa –nkg- wo le wona o boeleditšwego mothalothetong wo go kwantšha dikarolo tša wona. Temanathetong ya bobedi, mothalotheto wa 11 go dirišitšwe morumokwano wa mothalotheto ka modumo wa fe- wo o bonalago gararo gare ga mothalotheto wo, mola go wa 12 go bonala poeletšo ya modumo wa gat- mo gare ga wona. Morumokwano mo gare ga mothalotheto wa 15 o tšweletšwa ka modumo wa hlasw-. Temanatheto ya boraro e laetša modumo wa kwano ya –ana mo gare ga mothalotheto wa 17, le ge wona modumo wo wa –ana o dirišitšwe gape methalothetong ya 18, 19 le 20 ka go latelana mo gare ga methalotheto yeo.

Mothalothetong wa 21 le wa 22 go dirišitšwe morumokwano wa –hle go methalotheto ye ka go latelana. Poeletšo ye ya sebopego sa go swana sa medumo mo gare ga methalotheto e kgokaganya le go kwantšha methalotheto le dikarolometara tša methalotheto, ya be ya fa temanatheto ya sereto se sebopego sa moswananoši, sa maatlakgogedi go mmadi gore e tšwele pele go bala sereto. Gape go tlo lemogwa gore poeletšo ye ya medumo mothalothetong o tee le ya go latelana, e gatelela molaetša gomme moreti o diriša poeletšo ye ya medumo gore mmadi/motheeletši a ele šedi moko wa sereto wo o tšweletšwago ke medumo ye e boeletšwago.

Morumokwano wa mafelelo

Groenewald (1993:24) o hlaloša mohuta wo wa morumokwano ka go re ke ge ditumanoši goba ditumammogo tša mafelelong a dikarolometara goba methalotheto di kwana. Ka gona Holtmann (1996:7) o thekga le go katološa tlhalošo ye ka go re morumokwano wa mafelelo ke wo o tlwaelegilego ebile o šomišwago ke bontši bja bareti thetong, e lego moo medumo ya go swana e lego mafelelong a methalotheto. O re morumokwano wa mafelelo o kopanya le go kwantšha methalotheto ye e latelanago go bopa temanatheto.

Bjalo ka mohlala, Matsepe (1970:40), mo kgoboketšong ya *Molodi wa mogami*, o ngwala sereto sa ‘Go reng ka go tsogela pele’. Go tsopotšwe fela ditemanatheto tše tharo tša mathomo ka ge di tšweletša mohuta wo wa morumokwano:

- 1 Go reng ka go tsogela pele lehono wena bjoko-
- 2 Na o letše kgotla le mang kae
- 3 Yoo a bego a go lebaditše mono gae?
- 4 Go lala kgotla ga gago go nkhotše moko.

- 5 Ka ge ka kwano ya maabane
- 6 Kgogo nkabe re tsogetše go e swara molomo,
- 7 Leeto ka ge le padile gomme re sa le mo
- 8 Letšoba le serurubele le nose re leban

- 9 Go ya go di etela neng gammogo le dinonyana?
- 10 Bobedi nka be re gatile phoka go yo bona diphororo
- 11 Ge di nyanya di ipshina ka bophelo go bo nwa moro,
- 12 Fela go padile ka lebaka la bja gago boradianyana.

Sereto se se bontšha tlhamego ya go swana ya ditemanatheto, ka methalotheto ya go lekana, e lego ye mene ka moka ga tšona. Go ditemanatheto tše ka moka, temanatheto ya boraro e bontšha phapano ka ge e na le methalotheto ye metelele ka moka go feta tše pedi tša ka godimo ka gobane tšona di hlamilwe ka methalotheto ya go tswakana, e lego ye mekopana le ye metelele.

Go lemogwa gape gore temanatheto ya pele, mothalotheto wa 1 le wa 4 e rungwa ka go swana ka modumo wa –oko mafalelong, mola wa 2 le wa 3 le yona e rungwa go swana ka modumo wa –ae. Go temanatheto ya bobedi, methalotheto 5 le 8. e na le sebopego sa modumo wa go swana, e lego wa –bane mafelelong, mola mothalotheto wa boselela le wa bošupa e rungwa ka modumo wa –mo.

Ge temanatheto ya boraro e lekolwa, go lemogwa gore mothalotheto wa bosenyane le wa lesomepedi, e na le sebopego sa go swana sa morumokwano wa –nyana. Methalotheto wa lesome le wa lesometee le yona e na le thumo ya kwano ka modumo wa –oro. Thulaganyo ye ya tshwano ya medumo go methalotheto ye, e fa sereto sebopego sa go ikgetha ka mošito, maatlakgogedi le go logaganya methalotheto yeo e kwanago ka modumo go bopa kgopana ya ditemanatheto. Peakanyo ye ya medumo methalothetong, e thuša go bopa dingatana tša go swana tša ditemanatheto.

3.1.2.4 Dipatrone tša kwano

Ge a hlaloša kgopolo ye, Livingstone (1993:55) o bolela gore patrone ke peakanyo ya medumo ye e kwanago gomme ya fa ditemanatheto sebopego se se rilego. Strauss (1993:183) o thekga le go tšwetša pele kgopolo ye ka go re dipatrone tša medumo di thuša peakanyong ya dikgopolo le khuduego seretong. O re di laetšwa ka ditlhaka tša alfabete. Bjale go yo šetšwa ditlhalošo tša

mehuta ye e latelago ya patrone tša kwano e lego: (a) morumokwano wo o tletšego (b) morumokwanokgokari, (c) morumokwanoputlanyi, (d) morumokwanobedi le (e) morumokwanokarogano.

Morumokwano wo o tletšego

Ge a hlaloša mohuta wo wa patrone ya kwano ya medumo, Livingstone (1993:56) le Groenewald (1993:25) ba bolela gore ke ge methalotheto ka moka ya temanatheto e rungwa ka go swana. Ba re o laetšwa ka patrone ya a a a a. Go fiwa mohlala go tšwa go Matsepe (1970:27) pukung ya *Molodi wa mogami*, sereto ke 'Ga ke kgolwe'. Go tsopotšwe ditemanatheto tše tharo fela:

- 1 Ga ke kgolwe gore ruriruri o fulere
- 2 Gobane maabane ke hlwele nago o se lehlwere
- 3 Eupša lejapela go mehlamu ye re e swere
- 4 Mmamokebe o tile neng gobane o go tšere

- 5 Re tla ba godiša ka boima ga gore selo,
- 6 Molato ga se wag ago le ge re se felo.
- 7 Re kgopela phoka ya legodimo go se gole tshelo,
- 8 Re tšhabetše matlobotlobong ga gore selo.

- 9 Ge O rafula melaba re tshephe eng Thobela
- 10 Gobane ka yona re kgona gona go re solela
- 11 Gore bosasa baapei ba kgone gona go re solela?
- 12 Motsomi le morei lehono o iketše ga re sa bolela.

Go tsopotšwe ditemanatheto tše dihlamilwego go swana ka methalotheto ye mene ka moka, yeo e felelago ka modumo wa go swana go methalotheto ka moka. Temanathetong ya mathomo methalotheto ka moka e rungwa go swana ka modumo wa –ere. Go bjalo le go temanatheto ye e latelago, methalotheto ka moka e na le morumokwano wa –elo. Go temanatheto ya boraro methalotheto ka moka le yona e rungwa go swana ka modumo wa –ela. Methalotheto ka

moka go sereto se e laeditše morumokwano wo o feletšego ka patrone ya modumo wa kwano wa: a a a a.

Morumokwanokgokari

Ge ba hlaloša mohuta wo wa patrone, Groenewald (1993:25), Mampuru (1991:73), Moloti le Legodi (1995b:33) le Mashilo le ba bangwe (1998:32) ba re mohuta wo wa patrone ya kwano o hwetšagala ge mothalotheo wa mathomo o swana le wa bone mo temanathetong. Ba re o laetšwa ka patrone ya a b b a. Mohlala o tšwa go Matsepe (1970:6) kgoboketšong ya go bitšwa *Molodi wa mogami*, sereto ke 'Bjo ke bo gogago boima':

- 1 Bjo ke bo gogago boima ka go go nyala bo ntladitše,
- 2 Ga ke sa tseba gore na ke monna goba mošimanyana.
- 3 Ipshine ge o senyeletša bana ba rena ba basetsanyana,
- 4 Bogale le bobodu go wena di ikepetše

- 5 Ka go hupa lehlokwa bogale re a bo hlekesetša,
- 6 Baeng ba re ba laetše, re bo bulele ka mmetela.
- 7 Ke a tseba gore malapa a bona ga nke o a etela
- 8 Ka mo, batla ka go tseba ditiro tša ka le go di hlohleletša.

- 9 Gore e be marumo fase e sa le lehono-
- 10 Ikgapeletše go dira mo nkego o thabile!
- 11 Se se go selekilego re ka se tsoge re se tsebile
- 12 O morwalo mošomong wa ka gobane ga o monono.

Sereto se se tsopotšwego se hlamilwe ka ditemantheo tše tharo tša methalotheo ye mene. Go ditemantheo ka moka go bonala methalotheo wa mathomo le wa bone e swana ka thumo ya modumo. Temanatheto ya pele, methalotheo wa 1 le wa 4 go na le morumokwano wa –tše methalotheotong. Methalotheo ya 2 le 3 e rungwa ka modumo wa –nyana. Temanathetong ya bobedi methalotheo wa 5 le 8 e swana ka modumo wa – etša mola wa 6 le 7 e le modumo wa -etela. Temanathetong ya boraro, methalotheo wa 9 le 12 e na

le tshwano ya modumo wa –ono, mola –bile e ruma mothalotheo wa 10 le wa 11. Ka gona thumo ya methalotheo ye e bontšha patrone ya kwano ya medumo ya a b b a methalotheong ya sereto ka moka.

Morumokwanoputlanyi

Groenewald (1993:25) le Mampuru (1991:73) ba re mohuta wo wa patrone ya kwano o bonala ge mothalotheo wa mathomo o swana le wa boraro, gomme wa bobedi o swana le wa bone temathetong. Ba re patrone ye bjalo e bontšhwa ka a b a b. Go fiwa mohlala go tšwa go Matsepe (1968(b):24) pukung ya *Molodi wa thaga*, seretong sa ‘Ke thabile bjang’. Go tsopotšwe temanatheto ya bone le ya bohano.

- 1 Go dula mmogo ka kwano le tlhomphano go kaone
- 2 Fela ka ge go wena e le go itlhokiša serithi-
- 3 Le ge sebe ke se dira ke go lakaletša go se bone
- 4 Se sekaone se o ka se dulelago ka tlase ga morithi.

- 5 Ke neng mola o ntšhetše morago ka lefeela
- 6 Ge nkabe ke le mpša ya tshadi nka bego ke bile ke hlatšitše?
- 7 Ke neng mola tše di go palelago o sekego o homola o fela
- 8 O re dipala ka lebaka la ka etšwe o bona ke ikhomoletše?

Sereto se se hlamilwe ka ditemanatheto tša go swana, ka methalotheo ye mene go ditemanatheto ka moka. Go ditemanatheto tše ka moka, mothalotheo wa pele le wa boraro e na le sebopego sa go swana sa modumo, mola mothalotheo wa bobedi o swana ka modumo le wa bone go tšweletša patrone ya a b a b. Mothalotheo wa 1 le wa 3 e rungwa ka modumo wa -one, go mothalotheo wa 2 le 4 thumo ke ya –rithi. Mo temanathetong ya bobedi, mothalotheo wa 5 le 7 go rotoga thumo ya modumo wa –ela, go 6 le 8 go bonala modumo wa –tše. Go rungwa ga methalotheo ya sereto se go tiišetša patrone ya kwano ya a b a b.

Morumokwanobedi

Moloti le Legodi (1995b:33) le Mashilo le ba bangwe (1998:32) ba hlaloša gore mohuta wo wa patrone ya kwano o bonala ge methalotheto ye mebedi ya mathomo e felela ka medumo ya go swana, mola wa boraro le wa bone le yona e felela ka medumo ya go swana. Ba re o ka bontšhwa ka patrone ya a a b b. Mohlala o tšwa go Matsepe (1968b:40) pukung ya *Molodi wa thaga*, sereto ke 'Le fišetšang'. Mo go sona go tsopotšwe temanatheto ya mathomo, ya bobedi le ya boraro:

- 1 Le fišetšang lehono pula e le ye re e hlokago
- 2 Bjalo ka ngwagola tlala e bile ye e re bolayago?
- 3 Ke lebaka e khudile e bile re tšwafa go ya mašemong
- 4 Moo go lekola le gona go hlagola e lego tshwanelong.

- 5 Mabele a inamišitše difahlego a le tlalelong,
- 6 Diruiwa di eme merithing moo e lego dillong
- 7 Tša lenyora le tlala yeo ka mahlo di e bonago.
- 8 Lefase le palegile manga e le le le rapelago.

- 9 Ge le hwelwa ke bana e lego dimela le diphoofolo
- 10 Hle a e re nele, Mong wa rena O re swere ka mogolo?
- 11 Kae le kae go lliwa ka komelelo ka gore ga e jewe,
- 12 Lefase le tšhonne ka tšohle ga go bolelwe.

Ditemanatheto tše tharo tše di tsopotšwego ke tša tlhamego ya go swana ka moka. Di na le methalotheto ye mene ye mene. Mo go methalotheto ye, wa 1 le wa 2 e swana ka sebopego sa modumo wa -ago. Mothalotheto wa 3 o rungwa ka modumo wa go swana le wa 4 e lego wa -ong. Go ditemanatheto tše pedi tše di latelago le tšona go kwana methalotheto ye mebedi ya mathomo le ye mebedi ya mafelelo. Temanathetong ya bobedi go lemogwa gore thumo ya mothalotheto wa 5 le 6 ke ya modumo wa -long, mola wa 7 le wa 8 e le wa -ago. Go temanatheto ya boraro, methalotheto wa 9 le 10 e rungwa go swana ka modumo wa -olo, mola wa 11 le wa 12 e bopilwe ka morumokwano wa -we. Ka

fao sereto se se bontšha sebopego e le sa patrone ya modumo wa kwano wa **a a b b**.

Morumokwanokarogano

Cuddon (1991:763) le Groenewald (1993:25) ba re morumokwanokarogano o na le mohuta wa patrone ya kwano, mo go kwanago methalotheto ye mebedi fela ka medumo mo temanathetong. Ba re o ka laetšwa ka patrone ya a a b c. Go fiwa mohlala wa Mampuru (1991:16) go tšwa pukung ya *Senakangwedi*. 5 Sereto ke 'B.A. o itšeng'. Go tsopotšwe temana e tee fela.

- 1 O gagolelang dipotla?
- 2 Mokagona go tseba ga re amogelwe,
- 3 Gore o nwele moro wa thuto,
- 4 O rutegile le menwana` maoto,

Temanatheto ye e tsopotšwego e hlamilwe ka methalotheto ye mene. Go methalotheto ye, go bonala mothalotheto wa boraro le wa bone e le yona fela e kwanago ka thumo ya modumo wa go swana. Methalotheto ka moka ga e laetše kwano ya medumo mafelelong. Taba ye e kwana gabotse le tlhalošo ya mohuta wo w a patrone ya kwano ya medomo, ka go laetša gore go methalotheto ya temanatheto, go ba le ye mebedi fela ye e swanago ka sebopego sa modumo wa go kwana. Go temanatheto ye go kwana mothalotheto wa 3 le wa 4 ka morumokwano wa –to. Go thwe patrone ye, ya kwano e laetšwa ka a a b c goba **a b c c**. Ka go realo sereto se se filwego, ka godimo patrone ya sona ke ya a b c c.

3.1.2.5 Kakaretšo

Go rungwa tlhalošo ya morumokwano ka go laetša gore morumokwano ke kgopolo ye e tšweletšego la mathomo dipolelong tša Yuropa gomme wa dirišwa dingwalong tša Seafrika bjalo ka khuetšo, kudu thetong ya sehono. Polelong ya Sepedi morumokwano o thomilwe ka mokgwa wa diphetolelo tša dingwalo tša tumelo ya Sekriste, e lego fao o tantšego šedi ya bareti le go ba thekniki ye

mpsha ya metara wa Sepedi. Bareti ba Sepedi ba o dirišitše ka katlego thetong mola ba bangwe ba paletšwe gomme ba hlola tlhakatlhano thetong ka go o tswakatswakanya le poeletšo ge ba ngwala direto (bjalo ka Matsepe). Ka poeletšo go gatelelwa go boeletšwa ga kutunšu, lentšu le ge e le lefoko mothalothehong. Go laeditšwe mehuta ye e fapanego ya poeletšo. Nyakišišo e bontšhitše gape mehuta ye meraro ya morumokwano, e lego morumokwano wa mathomo, morumokwano wa gare le moerumokwano wa mafelelo gammogo le dipatrone tše di fapanego tša medumo ya kwano.

KGAOLO YA BONE

4.1 METARA

4.1.1 Matseno

Kgopolo ya metara e tlo lebelelwa go šeditšwe (a) tlhalošo ya metara (b) melawana ya metara, (c) sešura le (d) entšampemente ge di lebane le sebopego sa morumokwano.

4.1.2 Tlhalošo ya metara

Fussel (1965:6) o hlaloša gore lentšu le `*metre*` le tšwa polelong ya Segerike. Go tšwela pele De Groot (1946:20), Abrams (1981:102) le Shipley (1972:102) ba bolela gore metara ke patrone ye e bopilwego ka botee bjo bo lekaneditšwego, gomme thulaganyo ye bjalo ya polelo ya metara e bonagatša tekatekano ya mmakgonthe thetong. Ge a tiiša kgopolo ye, Serudu (1989(b):31) o re metara ke peakanyo ya methalotheto go ya ka dinoko tše di gatelelwago le tše di sa gatelelwago go bopa dipatrone tša go fapana, gomme dipatrone tše ge di kopane di bopa senao/kgato.

Ka lehlakoreng le lengwe Mojalefa (1995: 21) yena o bontšha gore metara o lebane le thulaganyo ya polelo ya moreti, gomme o kwewa ka ditsebe ge sereto se bolelwa le gore moreti o hlama le go ngwala sereto a šeditše go kwantšha mongwalo wa sereto le metara. Ke ka fao go thwego metara ke temošo ya dipatrone tša mošito tšeo di dirišwago ke moreti ge a hlama sereto. Ke ka fao Barber (1983:6) le Allan (1984:85) ba rego sereto se beakantšwe ka methalotheto ye e rulagantšwego ka medumo le mošito, gomme thulaganyo ya polelo ye bjalo e bitšwa metara.

Mampuru (1991:70) o oketša ka go re thulaganyo yeo ya polelo ya moreti e tšweletšwa ka ditumammogo, ditumanoši le botelele bja tumanoši bjo bo laolago mošito wa polelo. Ke ka gona Cohen (1973:24) o bolelago gore tirišo ya metara

methalothetong e laolwa ke mantšu ao a nago le mošito, e sego palo ya dinoko tša mantšu.

Skelton (1971:156) yena o swantšha thulaganyo ya metara seretong le dikgato tša mosepelo. Ke ka fao Thompson (1946:12) a rego tirišo ye bjalo ye e nepagetšego ya metara, e kgabiša polelo go swana le mmetli ge a kgabiša mošomo wa bobetli. O tšwetša pele tlhalošo ye ka go laetša ge tšhomišo ya maleba ya metara e tanya dikwi tše bjalo ka mahlo le ditsebe ka ge mmadi a kgona go o lemoga gabotse ge a bala sereto, goba motheeletši o kgona go o kwa ge sereto se bolelwa/retwa.

Groenewald (1993:13) o tšweletša bohlokwa bja metara thetong ya bogologolo ya Sepedi ka go re ka ge direto di be di sa ngwalwe, batheeletši ba be ba kgona go lemoga metara ka go o kwa fela. Metara wa direto tšeo o be o hlangwa ka mokgwa wo o tiilego gore o kwagale gabotse. Ka go le lengwe Mojalefa (1995:51) o bontšha bohlokwa bjoo ka go re historing ya dingwalo tša Bodikela e šetše e le lebaka le letelele direto di ngwalwa. Ka tsela yeo babadi ba lemoga metara ka go o bona ka mahlo, e sego go o kwa ka ditsebe ge sereto se bolelwa/retwa. Groenewald (1993:38) o kgonthiša tlhalošo ye ka go re:

Metara o laolwa ke mongwalo. Fela mongwalo o tlo re thuša gagolo ge o lebane le thulaganyo ya metara.

Serudu (1989b:31) o fo akaretša ka go re metara ke peakanyo ya methalotheto go ya ka dinoko tša kgatelelo le tše di sa gatelelwago go bopa dipatrone tša go fapana. Ke ka fao Livingstone (1993:9) a thekgago kgopolo ye ka go re metara o fapanywa ke ge kgatelelo ya dinokontšu e e ba ye kopana mola ka lehlakoreng le lengwe ebile e telefatšwa.

Groenewald (1993:33) o hlaloša ponagalo ye nngwe ya metara ka go re:

Thutametara e lekodišiša sereto. Sereto se lemogwa ge go bolelwa. Ka lebaka leo sereto se

swana le kanegelo. Phapano gare ga sereto le kanegelo e lebane le metara wo o lego phapantšhokgolo ya sereto.

O šitlela gore metara ke ponagalo ye bohlokwa ya sereto. O katološa tlhalošo ye ka go re metara o lemogwa ka dithotheto tša sereto, e lego karolometara, mothalotheo, tematheto le theto. Ke ka fao a akaretšago ka go re thulaganyo ya metara e lebane le dikokwane tša polelo, e lego:

- medumo ya polelo,
- segalo sa go laola dinoko,
- fonimi ya botelele ye e laolago mošito, le
- lentšu, kutu ya lentšu le lefokwana.

O gatelela gore medumo ya polelo e tiiša kwano ya methalotheo ye e latelanago go bopa morumokwano, le ge e ka ba poeletšo ya dinoko le dihloa tša mošito go laola metara. O bolela gore ke ge lentšu, kutu ya lentšu goba lefokwana le tee le boeletšwa dikarolometareng goba methalothetong ya go latelana.

Mampuru (1991:67) o laetša gore thulaganyo ya metara e laolwa ke melawana ye mebedi, e lego wa kwano le wa kgaogano. Groenewald (1993:35) o thekga polelo ye ka go re dielemente tša polelo di rulaganywa go ya ka melawana ye mebedi yeo ya metara. Melawana yeo e fapantšha metara le prosa. Bjale go yo hlokomelwa melawana yeo ya metara, ka go thongwa ka molawana wa pele wa metara.

4.1.2.1 Molawana wa kgaogano

Mojalefa (1995:53) o bolela gore molawana wa kgaogano ke molao wo mogolo wa mathomo. O re ke mo go lego khutšo, e lego sešura seo se kgaoganyago dikarolometara. O tšwetša pele ka go re molawana woo ke wa kgapeletšo ka gobane o tiiša metara moo sešura se ka senyago metara le go tiiša boikemelo

bja dikarolometara. O bolela gore molawana wa kgaogano o kgaoganya mothalotheo gore o be le dikarolo tše di itšego. O bontšha gore molawana wa kgaogano o lebane le kgopolo yeo De Groot (1946:45) a e bitšago 'thema'. Ge a hlaloša kgopolo ye go ya pele De Groot o fo re:

*Elke versregel is een variant van het thema, dat door
het gehele gedicht heen hezelfde blijft.*

Seo a se hlalošago ke gore metara o lebane le mothalotheo wo mongwe le wo mongwe. Ka lehlakoreng le lengwe Groenewald (1993:35) o re molawana wa kgaogano o laetša gore mothalotheo o swanetše go kgaoganywa gore o bonale o na le diripa tše pedi goba go feta fao. Ke ka fao Cuddon (1991:403) a gatelelago gore ge kgaogano e beilwe ka mo e bonalago gabotse, e tliša boikemo bja dikarolometara, gomme boikemo bjoo bo swanetše go ba gona pele go ka bolelwa ka ga kwano ya dikarolometara.

Mathibe (2001:59) yena o bolela gore go na le mehuta ye mebedi ya dikhutšo tša karoganyo yeo e lebanego le (a) mafoko a go ikema ao a se nago le dikarolometara le (b) mafoko a go ikema ao a nago le dikarolometara. Khutšo yeo e bitšwa sešura.

Sešura

Serudu (1993:2) o re sešura ke lentšwana la Selatini leo le šupago gore go na le karoganyo gare ga dikarolo tša mothalotheo. O bolela gore mafelelong a karolofoko ye nngwe le ye nngwe go bewa fegelwana yeo e laetšago karoganyo gare ga dikarolofoko, gomme fegelwana yeo e bitšwa sešura. Ke ka moo Mojalefa (1995:22) a rego mollwane wo o lego gare ga dikarolometara o bitšwa sešura. O re ke mosetwana wo o kgaoganyago mothalotheo ka dikarolometara tše pedi goba go feta fao. Gomme o ruma ka re sešura se bohlokwa ka ge se swaraganya dikarolometara tša mothalotheo go ba ngatana e tee ya go kgwahla. Ge a tliša seo, De Groot (1935:90) o re sešura se tiišetša boikemo le botee bja dikarolometara tša mothalotheo. Ke ka fao Brown (1966:136) a oketša ka go re sešura ke lefelwana leo mothalotheo o kgaoganywago ntshe.

Groenewald (1993:37) o iša pele ka go re sešura ke koketšo ya karolotheto goba mothalotheho ka gore diteng tša karolometara ya pele di oketšwa ka se sengwe; di a tlaleletšwa go tšweletša tlhalošo ka botlalo. O laetša gore mollwane wo wa sešura o swaiwa ka leswao la (/) go laetša khutšo ye nnyane goba la (//) go laetša khutšo ye kgolo. Ke ka fao Brooks le Warren (1976:181) ba rego khutšo ye nnyane e lebane le karolometara ya pele mo go nepišwago peakanyo ya dikarolwana tša polelo. Ba re khutšo ye kgolo e arola mothalotheho ka dikarolo tše pedi goba bjalo gomme e bitšwa mollwanekarogano. Ka go realo ba bolela gore dikarolometara di bopilwe ka patrone yeo e rulagantšwego ka dihloa tša mošito tšeo di nyalanego le patrone ya dinoko.

Mojalefa (1995:26) o bontšha mohola wa sešura ka go re gantši sešura se tšweletša tšhwantšhišo go karolometara ya mathomo ya mothalotheho, mola karolometareng ya go latela se šupa katološo ya kgopolo ya karolometara ya pele. O tlišetša gore sešura se bohlokwa kudu tšweletšong ya kamano methalothetong. Go iša pele Grammont (1960:43) o bolela gore mehleng ya kgale ya klasiki sešura se be se šomišwa bokamollwane wa mmakgonthe mo go itšego, ebile o re mollwane wo e be e le wo o tiilego go swana le mo mothalotheho o felelago gona, empa e sego mafelelong a go swana le khutlo.

Ge a akaretša mohola wa sešura, De Groot (1935:107,112) o bolela gore sešura se na le mediro ye mebedi yeo gantši banyakišiši ba e hlokomelago ka kudu ge ba fatišiša mothalotheho, e lego modiro wa tshwantšhišo le wa katološo. Ka boripana go yo hlalošwa mediro yeo ya sešura.

Modiro wa tshwantšhišo

Mojalefa (1995:27) o re tshwantšhišo e laola tekatekano ya popafoko yeo e lemogwago ge e le:

- papetšo ya dikarolo,
- go follela dikarolo, le
- tlaleletšo ya dikarolo.

Nyakišišo e tlo lekola kgopolo ye ya tshwantšhišo seretong se se tlogo tsopolwa ka tlase go šeditšwe dihlogwana tše tša ka godimo.

Papetšo ya dikarolo

Mojalefa (1995:27) o bolela gore kgopolong ye, go bapetšwa dikarolo tša mothalotheo go bontšha tekatekano ya popafoko go lebeletšwe palo ya dinoko mo dikarolong tša metara. Go tlo fiwa mohlala go tšwa go Mampuru (1991:43) mo kgoboketšong ya Senakangwedi 5, seretong sa Mphahlele sa 'Ge a sepetše, go lokile', gomme go yo lebelelwa papetšo mo temanathetong ya bobedi:

- 1 E be e le lehu / e se lephelo lela! //
- 2 E be e le tahlego / e se leloto lela! //
- 3 Molao o ka bewa ke mosadi / gwa loka? //
- 4 Lehono ge a sepetše / go lokile! //

Methalothetong ye mebedi ya mathomo go dirišitšwe dikarolo tša go nyaka go lekana ka botelele. Ka lehlakoreng le lengwe le gona go ka thwe gape go šomišitšwe methalotheto ya go nyaka go lekana ka botelele, mohlala ke wa mothalotheo wa bobedi, go hlokometšwe karolo ye e latelago:

'E be e le tahlego / e se leloto lela!'

Ge mothalotheo wo o šetšwa, go lemogwa gore o na le dikarolo tše pedi, mo karolo ya pele e nago le dinoko tše 7, e lego:

E be e le tahlego,

mola karolo ya bobedi le yona e na le dinoko tše 7, e lego:

E se leloto lela.

Ge dikarolo tše di bapetšwa, di bonala gabotse gore di a lekana.

Go follelwa ga dikarolo

Ka phollelo ya dikarolo, Mojalefa (1995:27) o re go ba le tekatekano ya dikarolo, yeo e dirago gore dikarolo tša methalotheto di lebantšhwe bjalo ka dipheta ge di follelwa mofollelong. Go fiwa mohlala go tšwa go Tseke (1977:3) mo kgoboketšong ya *Therešo ke ya mang*, seretong sa 'Moromiwa' go tsopolwa methalotheto ya 10 le 11:

- 10 La moromiwa le šwahla tlhaka, la bitša mofeti wa tsela;
- 11 La homotša le ya dinose mehlamu phagong,

Dithabe tše di follelwago thabeng ya mathomo ya methalotheto ye, ke 'la bitša mofeti wa tsela' le 'la homotša le ya dinose mehlamu phagong'. Ke go re dithabe tše di hlohlelwa thabeng yeo ya mathomo ya 'La moromiwa le šwahla tlhaka' bjalo ka dipheta ge di follelwa mofollelong.

Tlaleletšo ya karolo

Mojalefa (1995:28) o re karolwaneng ye ke mo gantši karolo ya bobedi e phethagatšago/ tlatšago se se šišinywago ke karolo ya pele. Go fiwa mohlala go tšwa go Matsepe (1968(a):16) mo kgoboketšong ya *Todi ya dinose*, seretong sa 'Sello sa segaditšong', go tsopotšwe temanatheto ya pele:

- 1 Ka ga ka wa gagwe o jewa ke digotlane,
- 2 Ka ga gagwe wa gagwe o jewa ke yena;
- 3 Ka ga ka bodutu ke bo tlošwa ke mang le wena
- 4 Go itiša ke tshepile tšona digotlane.

Mo seretong se go lemogwa gore methalotheto ya 2, 3 le 4 e tlaleletša polelo/kgopolo ya mothalotheo wa 1 gore o hlaramologege, o be o kwešišege gabonolo. Ka go realo go ka thwe dikgopolo tše tša tlaleletšo di thuša go godiša kgopolo yeo ya mathomo.

Modiro wa katološo

Mojalefa (1995:28) o bontšha gore moreti a ka katološa seswantšho ka go oketša karolotheto goba mothalotheho; ke go re go kopantšhwa ga dikarolo (tša mothalotheho) go kgonega ka maatla a polelomoka. Mojalefa o tšwela pele ka go re katološo e lebane le pego mo go lego sediri le lediri. Gape o re katološo e lebane le kamano gare ga methalotheto ye mebedi ya mafelelo. Go fiwa mohlala go tšwa go Ramaila (1955:30) mo kgoboketšong ya *Seriti sa Thabantsho* ge a re:

- 1 Ke Mabowe 'a Kau swana 'a segolo,
- 2 Swana 'a boMmamothupi 'a Mabowe,
- 3 Thelele phura' nawe se butšwe,
- 4 Bašemane ba lapa go beseletša.

Ge a hlaloša mošomo wa katološo, Mojalefa (1995:28) o re o lebane le kamano gare ga methalotheto ya mafelelo:

Thelele phura' nawe ... + Bašemane ba lapa ...

O hlaloša gore diteng tša karolometara ya boraro di oketšwa ka go tsenya se sengwe. Ka go realo le diteng tšeo di a tlaleletšwa. Ke ka fao katološo yeo e nago le modiro wa go amantšhwa le diteng tša karolometara ka go hlatholla ditaba ka go fapana, eupša tša go lebana le selo se tee. Mojalefa o bontšha gore ka go realo go oketšega taba ya karolo ya bobedi.

Groenewald (1993:35) o ruma tihlalošo ye ka go re molawana wa kgaogano o kgaola mothalotheho ka fegelwana gore e be diripa tše pedi goba go feta. Gape Groenewald o bolela gore sešura se bonala gabotse diretong tša bogologolo, ka gobane direto tšeo di be di bolelwa. O bontšha gore mollwane wa kgaogano ga se sekhutlo ka ge o sa kgone go ruma lefoko. Ka lebaka leo polelo ga se ešo ya felela moo mollwane wa kgaogano o lego gona, ka ge e le khutšo fela.

4.1.2.2 Molawana wa kwano

Go ya ka Mojalefa (1995:23) thutametara e gatelela taba e tee ye bohlokwahlokwa, ya gore melao ye mebedi ya metara e a tlaleletšana. O thekga le go katološa tlhalošo ye ka go re molawana wa kwano o bonala ge methalotheto o kgaoganywa goba o kgaogantšwe, o swanetše go ba le diripa (gantši tše pedi) tše di kwanago goba di swanago goba tše di boeletšwago. Diripa tše di bitšwa dikarolometara ge fela molawana wa kwano o di kwantšha go rulaganya dielemente tša polelo, e lego medumo, fonimi ya botelele, lentšu (kutu ya lentšu) le lefokwana. Groenewald (1993:37) yena o oketša tlhalošo ye ka go re diripa tše pedi tše di bitšwa dikarolometara ge molawana wa kwano o di kwantšha. O re di kwana ka gobane karolometara ye nngwe le ye nngwe e na le dinoko tša mošito. Go ya pele Groenewald o gatelela gore methalotheto yeo e a kwana, ka lebaka la gore wo mongwe le wo mongwe ke lefapantšhi (*'variant'*) la metara. O ka re 'thema' yeo De Groot, a rego ke maatla goba kgapeletšo ya metara wo o kwantšhago methalotheto yeo ka moka.

Mampuru (1991:71) yena o bolela gore ge go lekodišišwa gabotse kwano gare ga dikarolometara le methalotheto go tlo hlokomelwa:

- Palo ya dinoko tša go lekana
- Palo ya dihloa tša go lekana
- Poeletšo
- Kgokanyi
- Morumokwano

Gona tabeng ye, Mohlala (2007:58) o bolela gore, le ge Mampuru a hlaloša gore kgokanyi le morumokwano di bohlokwa thetong, fela mo thetong ya Sepedi ga se diphaphantšho tše bohlokwa. Ka gona ge go yo sekasekwa metara, kgokanyi le morumokwano ga di yo šalwa morago ka gore ga se diponagalo tše bohlokwa tša thulaganyo ya metara wa Sepedi. Ge a tšwela pele o gatelela gore ga go yo hlokomelwa fela go lekana ga palo ya dinoko le dihloa tša mošito thulaganyong

ya metara; ka gobane go na le methalotheto ye mengwe ya go se rulaganywe ka tsela ya go lekana ga palo ya dinoko le dihloa tša mošito.

Palo ya dinoko tša go lekana dikarolometareng

Ge a hlaloša kgopolo ye, Mojalefa (1995:57) o re:

Ge palo ya dinoko e ka lebeledišišwa gabotse, go bonala gore ke phaphantšho ya metara, ge sereto seo e le sa mothalotheo o tee fela.

Polelo ya Mojalefa e gatelela gore palo ya dinoko ke ponagalo ye bohlokwa ya metara. Ka go le lengwe Moloti le Legodi (1995b:24) ba hlatsela taba ye ka go re palo ya dinoko tša go lekana e gatelelwa kudu thetong ya dipolelo tša Bodikela, mola mo Sepeding e se ye kaalo. Le ge go le bjalo ge go tsinkelwa metara wa Sepedi, pharologantšho ye e tlo hlokomelwa ka ge e le ye bohlokwa thulaganyong ya metara.

Go tlo fiwa mohlala wa sereto go nepiša tlhalošo ya molawana wa kwano, go tšwa go Moloti le Legodi (1995a:40) mo pukung ya *Tšhaba Mediti 4*. Sereto ke 'Mantsho' sa Mashabela. Go tsopotšwe temanatheto ya bohloano ka tsela ye:

- 1 A ba botša a re ke mollo wa basepedi,
- 2 Ga o orwe magala, re ora re sepela,
- 3 Re gata gabotse, re se gate boloko,
- 4 Re a batabatela pele le morago,
- 5 Ka morago re tšwago go nong ya segwera.

Go yo tsopolwa mothalotheo wa bobedi wo o arotšwego ka dikarolometara tše pedi go tiišetša palo ya dinoko le dihloa tša mošito ka tsela ye:

	Palo ya dinoko
Ga-o o-rwe ma-ga-la	7
Re-o-ra-re-se-pe-la	7

Ka ge mothalotheo wo wa bobedi o laetša tekatekano ya dinoko, o tiišetša kwano ya dikarolometara tše pedi tše

Palo ya dihloa tša mošito tša go lekana dikarolometareng

Serudu (1989(a):84) yena o hlaloša dihloa tša mošito ka go re ke kelelo bokaphotowatle; go yona go na le kelelohalo goba poeletšo. Gape mošito o kwala ge motho a bolela. Dinoko tše dingwe o di hlaboša go feta tše dingwe. Ka go le lengwe Mathibe (2001:46) o tiiša taba ye ka go re dihloa tša mošito di bohlokwa mothalotheong. O re ka go realo go ka thwe, mothalotheo o na le metara wa go tia ge o tšweletša dinyakwa ka moka tša metara. Groenewald (1993:46) yena o fo re mošito o tiiša boikemo bja mothalo wo mongwe le wo mongwe. Go tlo dirišwa mohlala wo o filwego ka godimo go kgonthiša kgopolo ye ya tekatekano ya dihloa tša mošito dikarolometareng ka tsela ye:

Palo ya dihloa tša mošito

Ga-o-o-rwe-ma-ga-la	2
Re-o-ra-re-se-pe-la	2

Wona mothalotheo wo o tsopotšwego o sa laetša palo ye e lekanago ya dihloa tša mošito le dihloa tša mošito, se e le go le go hlatšetša taba metara wo o tiilego wa sereto se.

Poeletšo

Ge a bolela ka poeletšo, Mohlala (2007:60) o re ke phapantšho ye bohlokwa ya metara yeo e kwantšhago methalotheo goba dikarolometara. Ka go le lengwe Groenewald (1993:47) o re gantši poeletšo e lebane le mathomo a methalo ya sereto, go boeletšwa ga lekgokasediri, mantšu goba dikafoko. Ke ka fao Mampuru (1991:79) a re go poeletšo e thuša kudu mo tlhamong ya theto ka ge e nepiša thulaganyo ya metara.

Bjale go yo šetšwa mohlala wa sereto se se filwego ka godimo go laetša phapantšho ye ya poeletšo mo mothalotheong wa bobedi le wa boraro. Go

bonala poeletšo ya lentšu le ora e mo dikarolometareng tše pedi tša mothalotheo wo. Gape tiragalo ye e ipoeletša mo mothalotheong wa boraro ka poeletšo ya lentšu le gata go dikarolo tše pedi tša mothalotheo wo. Ka gona poeletšo ye mo dikarolometareng e tšwetša pele kwano ya dikarolometara tše.

4.1.3 Entšampemente

Ge a hlaloša kgopolo ye, Espy (1968:3) o re entšampemente goba kelelothalo ke lentšu le le tšwago polelong ya Sefora, e lego `enjamber` leo le šupago go ba gona ga se sengwe mahlakoreng a mabedi a selo seo. Espy o laetša gore entšampemente ke ge kgopolo e tee e tloga mothalotheong gomme ya tšwetšwa pele mothalotheong wo o latelago ntle le go kgaotša goba go ba le mollwane wa tlhago goba moethwana/sešura. Ke ka fao Groenewald (1993:21) a hlalošago kgopolo ya entšampemente ka go re:

Kelelothalo ke mo go hlokegago sešura goba morumo wa mothalotheo. Gagolo e šomišwa ge theto e na le methalotheo.

O gatelela gore kelelothalo ke phapantšho ya theto ya sebjale, gagolo ka gobane e le direto tše di ngwadilwego; di ngwalelwa go balwa. O bontšha gore dikwi tše di šomišwago ke mahlo. Scholes (1985:552) o tiišetša tlhalošo ye ka gore entšampemente ke ge mothalotheo o se na khutšo mafelelong a wona gomme o swaraganywa le wo o latelago go bopa kgopolo e tee. Ke ka fao Mampuru (1991:69) le Pretorius (1989:17) ba rego kelelothalo e tšwelela ge kgopolo e tee yeo e lego mothalotheong e ipoeletša mothalotheong wo o latelago. Sebakeng sa gore kgopolo yeo e felelele mothalotheong wa pele, yona e tšwela pele go wa bobedi le go iša mohlomong le go wa boraro. Ba re ka go realo lentšu la mafelelo la mothalotheo ga se lona le phethago mothalotheo woo; ka gona seo sa tšwetšwa pele moela le kwešišego ya se se hlalošwago. Serudu (1989a:93) o katološa tlhalošo ye ka go laetša gore kelelothalo e šuthiša mollwane wa mothalotheo o tee gore mothalotheo woo o elele ka go wo o latelago. Ka gona Serudu o bontšha gore entšampemente e tloša goba go šuthiša sešura seo se tlogago se le bohlokwa popegong ya theto. O hlaloša

gape gore kelelohalo e akgofiša tempo/lebelo ya sereto ka gobane ga go na le khutšo yeo e ditelago lebelo la mothalotheo/methalotheo.

Go hlabela pele, Leech (1969:125) o bolela gore entšampemente e tšweletšwa ke tswalano gare ga methalotheo yeo e latelanago go phethagatša kgopolo e tee, ka ge mafelo a mothalotheo o tee e le tšwetšopele ya wo o latelago. Leech o re le ge magomo a mothalotheo o tee le mathomo a wo o latelago di ka fapana ka peakanyo ya mantšu, fela methalotheo yeo e swere kgopolo e tee.

Ke ka fao Livingstone (1993:96) o hlatholla gore entšampemente ke mo go swanetšego go ba le mollwane go ya ka popopolelo, eupša gwa se be bjalo. Ke mo go hlokegago maswao a go laetša khutšo mafelelong a methalotheo, eupša o re e na le mohola ka ge e thuša go hlama ditemanatheto.

Bjale go tlo fiwa mohlala wa sereto sa Mahlaba sa 'Mohu Kgoši Phaswamanaila' go tšwa go Mampuru (1991:42) mo pukung ya *Senakangwedi 5*. Go tsopotšwe temana ya boraro go bontšha kelelohalo ka tsela ye:

- 1 Ke gopola maloba
- 2 Ge re be re le tlaleng ya lesehla
- 3 Ka ngwaga wola re bego re eja,
- 4 Re eja bogobe bja mohlopi,
- 5 Segatakaboya a loga maano,
- 6 A loga maano, ra re re tsoga bosasa,
- 7 Bosasa e se bošego,
- 8 Ra gopola la mogologolo le le rego
- 9 Monaletlala, tsogela mareneng,
- 10 Kgonthe ge re fihla,
- 11 Ra hwetša segatakaboya
- 12 A šetše a tšo boa maselo,
- 13 A tšo re selela mautswana.

Ge sereto se lebelelwa go lemogwa gore ga go na le khutšo ye kgolo mo mafelelong a methalotheo. Leswao la khutlo e lego khutšo ye kgolo le

mafelelong a methalotheto wa 13. Ke mafelelong a temanatheto. Ka gona go bonala kelelo ya dikgopolo go tloga mothalothatong wa 1 fihlela mothalothetong wa 13, e lego mo go khutšwago. Ka gona kelelothalo e tšweletša tswalano gare ga methalotheto ye e latelanago le go bea dikgopolo pepeneng. Tirišo ya kelelothalo gammogo le kgokari di dira gore methalothato ya sereto e nyalelane ka lebaka poeletšo ya mantšu, e lego 're eja' mo mothalothetong wa 2 le 3 ga mmogo le 'bosasa' go mothalotheto wa 6 le 7.

Kelelothalo ke ye nngwe ya diphapantšho tše bohlokwa tša theto ka ge e tšwelela ge kgopolo e tee ye e lego mothalothetong e tšwetšwa pele mothalothetong wo o latelago. Ka gona entšampemente e šuthiša sešura se se tlogago se le bohlokwa popegong ya theto. Tirišo ya kelelothalo seretong e akgofiša tempo ya sereto ka ge go se na bokhutšo. Tlhalošo ya entšampemente e bohlokwa nyakišišong ye ka ge e lebane le tšweletšo ya sebopego se se nepagetšego diretong tša Sepedi.

4.1.4 Kakaretšo

Nyakišišo e akareditše kgopolo ya metara ka go laetša gore metara ke lentšu le le tšwago poleleong ya Segerike, leo le šupago gore ke patrone ye e bopilwego ka bootee bjo bo lekaneditšwego. Thulaganyo ye bjalo ya polelo e bontšha tekatekano ya mmakgonthe thetong. Metara o kwewa ka tsebe ge sereto se bolelwa goba wa bonwa (ka mahlo) ge sereto se balwa, ka gona moreti o hlama le go ngwala sereto a šeditše go kwantšha mongwalo wa sereto le metara. Phapano gare ga sereto le kanegelo e lebane le metara wo o lego phapantšhokgolo ya theto, gomme thulaganyo ya wona e ithekgile ka dikokwane tše bohlokwa tša polelo.

Thulaganyo ya metara e beakantšwe ka melawana, e lego wa kgaogano le wa kwano. Go na le sešura seo se kgaoganyago/kwantšhago mothalotheto ka dikarolometara tše pedi goba go feta fao, ebile se na le mediro ye mebedi, e lego wa tshwantšhišo le wa katološo. Ka lehlakoreng le lengwe kelelothalo ke mo go se nago sešura goba morumo wa mothalotheto. Ke mo kgopolo yeo e lego mothalothetong o tee e elelago mothalothetong wo o latelago, go tšwetša

pele moela le kwešišego ya seo se hlalošwago. Se bohlokwa ke gore entšampemente e šuthiša sešura le go akgofiša tempo/lebelo ya sereto ka ge go se na khutšo ye e rilego methalading ya sereto. Tihalošo ya kgopolo ye ya entšampemente e bohlokwa kudu ge e nepiša sebopego sa morumokwano mo diretong tša Sepedi.

KGAOLO YA BOHLANO

5.1 THUMO

5.1.1 Matseno

Kgaolo ye e lebane le thumo ya nyakišišo ye, yeo e akaretšago dikgaolo tše nne tša tshekatsheko ye.

5.1.2 Kgaolo ya pele

Mo kgaolong ye go tšweleditšwe phapano gare ga theto ya bogologolo le ya sebjalebjae. Go gatelelwa gore theto ya bogologolo ke ya pele ga mehla ya bongwadi, ke go re ya go bolelwa fao moreti a bolelago a theeditšwe. Batheeletši ba theto ya bogologolo ba be ba lemoga metara wa sereto ka go o kwa ge moreti a bolela (reta), ka gona dikwi tše di amegago ke ditsebe. Ka lehlakoreng le lengwe theto ya sebjalebjae ke ya go ngwalwa, ke maitekelo a moreti. Sebopegong sa theto ye go šeditšwe metara ka gobane go swanetše gwa lemogwa entšampemente le morumokwano ka ge dikarolo tše pedi tše di nepiša phapantšho ya sebopego sa theto ya sebjalebjae. Ka fao dikwi tše di šomišwago ke mahlo.

Gape go hlalošitšwe gore morumokwano ke phapantšho ya theto ya sebjalebjae ya Sepedi ka ge o be o sa dirišwe diretong tša bogologolo. Go gatelelwa gore o tšile le baruti ba kereke ya Lutere ya Berlin, gagolo ge go hlangwa le go ngwala difela tša kereke. Ka lebaka la ge ba be ba sa tsebe melao ye e laolago metara wa Sepedi, ba ile ba hlama difela ka mokgwa wo difela tša Setoitšhi di hlamilwego ka wona. Ke ka lebaka leo morumokwano e bilego thekniki ye mpsha ya metara wa Sepedi. Morumokwano o bonwe e le wona ponagalo ya mathomothomo a theto ya sebjalebjae ya Sepedi yeo e tantšego šedi ya bareti mo polelong ya Sepeding.

Le ge go le bjalo, ge morumokwano o lekodišišwa gabotse go lemogilwe gore ga se thekniki ya metara ye e dirišitšwego mo polelong ya Sepedi ka katlego. Taba yeo e tlišwa ke tlhokego ya morumokwano mo thetong ya bogologolo ya

Sepedi. Gape bareti ba bangwe ba sebjalebjae ba šetše ba thomile go tlogela morumokwano mo thulaganyong ya direkto tša bona, gomme legatong la wona ba diriša poeletšo le kgokanyi. Taba ye e hlola tlhakatlhakano go babadi ba theto ka ge ba thoma go se kwešiše gore sebopego sa nnete sa morumokwano se fapana bjang le poeletšo thulaganyong ya direkto tša Sepedi. Ke ka fao maikemišetšo a nyakišišo ye e bilego go tšweletša sebopego se se nepagetšego sa morumokwano direktong tša Sepedi gore go tle go lemogwe phapano gare ga morumokwano le poeletšo.

Go kgonthiša taba yeo go kgethilwe mekgwa ye mebedi ya nyakišišo, e lego mokgwa wa go hlaloša le wa go hlatholla. Taetšonyakišišo ye e latetšwego e ya bile ya naratholotši. Yona e hlaloša ge sebopego sa sengwalo se lebane le matlalo a mararo a sengwalo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo.

5.1.3 Kgaolo ya Bobedi

Kgaolo ye ya bobedi e nepiša gore thetotumišo ke sereto se se tumišago. Mohutatheto wo o phagamiša le go anega mediro ya motho/selo gore maikutlo a gagwe a bonagale gabotse. Mampuru (1991:59 le 62) o gatelela gore thetotumišo e arotšwe ka mehuta ye mebedi, e lego thetotumišo ya bogologolo le thetotumišo ya sebjalebjae.

Thetotumišo ya bogologolo e lebane le mediro ya batho, diphoofolo le ditiragalo tša bogologolo tša magoši, bakgomana, bagale ba setšhaba, bjalobjalo. Ke sereto seo se nago le sebopego sa go ikgetha sa matseno, bogare le mafetšo. Seemo sa theto polelong ya Sepedi se fetogile go ya ka mabaka go sepelelana le diphetogo tša bophelo setšhabeng. Ka ge theto ya bogologolo e le ya bomolomo, e ile ya kgoboketšwa ya be ya ngwalwa. Mokgoboketši wa direktotumišo tša Sepedi wa mathomo ke D.M. Phala mo pukuthetong ya go bitšwa *Kxomo 'a thswa* ya go tšweletšwa ngwageng wa 1935. Kgoboketšo ye e latetše ya Maledimo ya ngwaga wa 1932 ya direkto tša ditaola. Bakgoboketši ba bangwe ba direktotumišo tša bogologolo e bile boLekgothoane ka 1938, le E.M. Ramaila mo pukuthetong ya *Seriti sa Thabantsho* ya go gatišwa ngwageng wa 1955. Serudu (1989:60) o gatelela gore direktotumišo di na le elemente ya go

anega, ka gona mo go tšona go na le diretokanegelo. Thetotumišo ya bogologolo e lemogwa ka diteng ka ge e le tša setšo, ke mo monamolomo a bolelago le monatsebe. Ke lehumo la setšhaba ka ge di se na mohlami o tee, eupša di bolelwa setšhabeng.

Ka go le lengwe thetotumišo ya sebjalebja ke ya go ngwalwa; ke maitekelo a moreti. Le tšona ke direto tša go tumiša ebile di rulagantšwe ka tsela ya go ekiša theto ya Bokela ka sebopego, sa peakanyo ya sereto ya go ba le ditemanatheto le morumokwano. Thetotumišo ya sebjalebja e theilwe godimo ga theto ya bogologolo. Go kgonthiša taba ye, Groenewald (1993:10) o hlaloša gore kgoboketšo ya *Leduleputswa* (1953) ya Mamogobo e atlegile go tswalanya theto ya setšo le ya sebjalebja.

Mengwaga ya bo-1950 e bonwa bjalo ka ya pulamadibogo bongwading bja theto ya Sepedi. Go tšwela pele go bontšhwa kgolo ya theto polelong ya Sepedi, e lego go tloga ka bongwaga wa 1960 go ya go wa bo1970. Ke mo go laetšwago dipharologantšho tša theto ya sebjalebja go hlokometšwe merero ya diteng tša theto. Mehlala ya bareti ba mehla ya kgolo ya theto, ke bareti ba babjalo ka Matome Fela (*Sebilwane*, 1961), S.A. Mamadi (*Mekgolokwane*, 1962), S.R. Machaka (*Mehloti ya Polelo*, 1965), bjalobjalo. Ka bareti ba, theto e thomilego go tšweletša merero ye e fapanego bophelong. Mo mengwageng ya bo-1970 ke mo bareti ba Sepedi ba tšweleditšego theto ye e humilego ka maikutlo le tlotlontšu. Ke mehla ya bareti ba babjalo ka Machaka, Ratlabala, Bopape, Matsepe le ba bangwe.

5.1.4 Kgaolo ya Boraro

Mo kgaolong ye go hlalošitšwe kgopolo ya morumokwano. Go laeditšwe gore morumokwano o lemogwailwe la mathomo thetong ya bosetšhaba ya bomolomo polelong ya Segerike. Ke go re morumokwano o thomile go ngwalwa la mathomo dingwalong tša tumelo ya Sekriste mo dipolelong tša Yuropa. Go dipolelo tša Seafrika thulaganyo ya theto ka lenaneo la morumokwano e thomilwe ke baromiwa ba Roma nageng ya Nigeria mo ngwagakgolong wa 15

ka polelo ya Searapo. Go ngwalwa ga theto ka lenaneo la morumokwano dipolelong tša Seafrika go thomilwe ka diphetolelo.

Ke ka tsela yeo Groenewald (1993:33) a tiišetšago gore mo polelong ya Sepedi morumokwano o ka hlalošwa bjalo ka leadingwa ka ge o tlile le baruti ba Matoitšhi tlhamong ya bona ya difela tša kereke ya Lutere. Moreti wa mathomo wa Sepedi wa go diriša morumokwano ke (E.K.K.) Matlala go thetoterama ya *Tšhukudu* ya ngwaga wa 1956. Go latetše bareti, ba Sepedi, ba bjalo ka boKhaas ka 1956, Hlahla ka 1958, Mokgalong ka 1959, bjalobjalo le bona ba dirišitše morumokwano diretong tša bona.

Ka go le lengwe morumokwano o bonwa e le sebopego sa poeletšo. Ka lebaka la tlhaelelo ya mareo polelong ya Sepedi, go boima go tšweletša theto ka morumokwano wo o nepagetšego; ke ka lebaka leo bareti ba na le go diriša poeletšo legatong la morumokwano. Poeletšo ga se morumokwano, ke se sengwe. Bohlokwa bja poeletšo thetong ke go tliša kgatelelo ya dikgopolo, maatlakgogedi le mošito seretong. Ka ge poeletšo e tšwelela ka ditsela tše di fapanego seretong, go na le mehuta ya poeletšo ye bjalo ka poeletšothomi, poeletšogare, poeletšofelo, poeletšokgokanyi, poeletšo ya mafoko, poeletšo ya dikarolometara, bjalobjalo.

Go gateletšwe gore ka poeletšo go boeletšwa lentšu goba sehlophantšu mo temanathetong, ka fao poeletšo e fapana le morumokwano ka ge wona o nepiša tshwano ya medumo mo methalothetong ye e latelanago mo temanathetong. Go no swana le poeletšo, morumokwano le wona o tšwelela ka ditsela tše di fapanego, ka gona go na le mehuta ya morumokwano ye bjalo ka morumokwano wa mathomo. Wona o bonala ge mantšu goba mabopi a ditumatshwano a le mathomong a mothalotheto. Gape go na le morumokwano wa gare, e lego fao mantšu ao a kwanago ka modumo a lego gare ga mothalotheto o tee goba methalotheto ya go latelana. Go na le mohuta wo mongwe wa morumokwanofelo, e lego wo go wona ditumanoši goba ditumammogo tša mafelelong a dikarolometara goba methalotheto di kwanago ka modumo.

5.1.5 Kgaolo ya bone

Kgaolong ye go šeditšwe tlhalošo ya dikgopolo tše bjalo ka metara, sešura le entšampemente ge di lebane le sebopego sa morumokwano. Metara ke lentšu le le tšwago go Segerike gomme o lemogilwe la mathomo thetong ya bomolomo ya polelo yeo. Ke patrone ye e bopilwego ka botee bjo bo lekaneditšwego, gomme thulaganyo yeo ya polelo ya metara e bonagatša tekatekano ya mmakgonthe thetong. Ke thulaganyo ya polelo ya moreti, yeo e kwewago ka ditsebe ge sereto se bolelwa/retwa le gore moreti o hlama le go ngwala sereto a šeditše go kwantšha mongwalo wa sereto le metara. Thulaganyo ya metara e lebane le dikokwane tša polelo, e lego medumo ya polelo, segalo sa go laola dinoko, fonimi ya botelele ye e laolago mošito le lentšu, kutu ya lentšu le lefokwana. Yona peakanyo ye ya metara e laolwa ke melawana ye mebedi ya metara, e lego wa kwano le wa kgaogano.

Molawana wa kgaogano o laetša gore ke mo go lego khutšo, ye e kgaoganyago dikarolometara ka dikarolo. Ke molawana wo o bontšhago gore mothalotheo o swanetše go kgaoganywa gore o bonale o na le diripa tše pedi goba go feta, gomme kgaogano yeo e tliša boikemo bja dikarolometara. Boikemo bjo bo swanetše go ba gona pele go ka bolelwa ka ga kwano ya dikarolometara tše.

Go gatelelwa gore mafelelong a karolofoko ye nngwe le ye nngwe go bewa fegelwana yeo e laetšago karogano gare ga dikarolofoko. Fegelwana ye e kgaoganyago dikarolofoko e bitšwa Sešura. Sešura ke sona se tlišago boikemo le botee bja dikarolometara tša mothalotheo. Se bonwa e le koketšo ya karolotheto goba mothalotheo ka gore diteng tša karolometara ya pele di oketšwa ka se sengwe go tšweletša tlhalošo ka botlalo. Mollwane wo wa go bitšwa sešura o swaiwa ka leswao la (/) go laetša khutšo ye nnyane goba ka (//) go laetša khutšo ye kgolo. Khutšo ye nnyane e lebane le karolometara ya pele mo go nepišwago peakanyo ya dikarolwana tša polelo, mola go le lengwe khutšo ye kgolo e arola mothalotheo ka dikarolo tše pedi ebile e bitšwa mollwanekarogano. Mohola wa sešura ke go bontšha tshwantšho go karolometara ya mathomo, mola go karolometara ya bobedi se šupa katološo ya kgopolo ya karolometara ya pele.

Ge go bolelwa ka tshwantšho ke taetšo ya go laola tekatekano ya popafoko yeo e lemogwago ge e le papetšo ya dikarolo, go follela dikarolo le tlaleletšo ya dikarolo. Ka katološo moreti o katološo seswantšho ka go oketša karolotheto goba mothalotheo. Katološo e lebane le pegu mo go lego sediri le lediri, gape e lebane le kamano gare ga methalotheo ye mebedi ya mafelelo.

Molwana wa kwano o bontšha gore ge mothalotheo o kgaogantšwe o swanetše go ba le diripa tše di kwanago goba di swanago tšeo di boeletšwago. Diripa tšeo di bitšwa dikarolometara ge fela molawana wa kwano o di kwantšha go rulaganya dielemente tša polelo, e lego medumo, fonimi ya botelele, lentšu le lefokwana. Ge kwano ya methalotheo e lekodišišwa, go šetšwa palo ya dinoko tša go lekana, palo ya dihloa tša mošito, poeletšo, kgokanyi le morumokwano.

Entšampemente e hlalošitšwe ka gore ke lentšu la Sefora le le šupago go ba gona ga se sengwe mahlakoreng a mabedi a selo. Go bontšha gore kgopolo e tee e tloga mothalotheong ya tšwetšwa pele mothalotheong wo o latelago ntle le go kgaotšha goba go ba le mollwane wa tlhago. Kelelothalo ke mo go hlokegago sešura goba morumo wa mothalotheo, gantši e akgofiša tempo/lebelo ya sereto ka gobane ga go khutšo yeo e ditelago lebelo la mothalotheo.

6 BIBLIOKRAFI

1. Abrams, M.J. 1981. *A Glossary of Literary Terms*. Fort Worth: Holt, Rinehart and Winston
2. Allan, H.G. 1984. *Literary Criticism*. Detroit Wayne: State University Press.
3. Attridge, D. 1982. *The Rhythms of English Poetry*. London: Longman.
4. Barber, C. 1983. *Poetry in English. An Introduction*. London: Macmillan Press Ltd.
5. Boulton, M. 1953. *The Anatomy of Poetry*. London: Routledge & Kegan Paul.
6. Brook, C.F. & Warren, R.P. 1976. *Understanding poetry*. New York: Holt Rinehart and Winston.
7. Brown, C.F. 1966. *Introduction to Metrics: The theory of verses*. London: Mouton & Co.
8. Cairns, F. 1979. *Papers of the Liverpool Latin Seminar second volume*. Liverpool: Francis.
9. Chatman, S. 1978. *Story and discourse*. Itacha and London: Cornell University.
10. Cohen, B.B. 1973. *Writing About Literature*. Illinois: Scott Foresman.
11. Cope, T. 1968. *Izibongo. Zulu Praise Poems*. Oxford: Claredon Press.
12. Cuddon, J.A. 1980. *A Dictionary of Literary Terms, Literature and Theory*. Oxford: Blackwell Publishers.
13. Cuddon, J.A. 1991. *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*.

Oxford:Blackwell Publishers.

14. De Groot,A.W.1946.*Algemene Versleer*.Den Haag:N.V.Servire.
15. DeGroot.A.W.1935.*Wesen und Gesetze der Caesur*.Leiden:E.J.Brill.
16. Easthope,A.1983.*Poetry as Discourse*. London: Methuen & Co.
17. Espy,W.R. 1968. *Words to rhyme with*. London: The Macmillan Press Ltd.
18. Finnegan,R. 1970.*Oral Literature in Africa*. Oxford: Oxford University Press.
19. Finnegan,R.1977. *Oral poetry:its nature, significance and social context*. Cambridge:Cambridge University Press.
20. Forley, J. M.1982.*The ritual nature of traditional oral poetry,metrics, musicand matter in the Anglo- Saxon, Homeric Greek and Serbo-Croatian*.London: University Microfilms International
21. Fraser, G.S. 1970. *Metre, Rhyme and Free Verse*. London: Methuen & Co. Ltd.
22. Fussel,P.1965.*Poetic Meter & Form*.New York: Randon House Inc.
23. Gasparov,M.L.1996. *A History of European Versification*.Oxford:Clarendon.
24. Grammont,M.1960.*Le Vers Francais, ses moyens d'expression son*. Harmonie: Libraire.
25. Groenewald, P.S. 1976. *Bopape & Ratlabala*.Ithute Direto.Studies in Bantoetale Vol.3:10

26. Groenewald, P.S. 1991. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 1*.Pretoria: Via Afrika.
27. Groenewald, P.S. 1992. *Dingwalo: B.A.(Hons) Sesotho sa Leboa*.Tshwane: Yunibesithi ya Tshwane.
28. Groenewald, P.S.1993.*Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 3*.Pretoria: Via Afrika.
29. Harris,M.W. 1992. *Dictionary of concepts in literary criticism and Theory*. New York : Greenwood Press.
30. Hawthorn,J. 1987. *Fundamental Issues in Literary theory*. London: Edward Arnold Press.
31. Holtman, A .I. 1996. *A generative theory of rhyme*: Utrecht: Led, Hooghiemstraplein.
32. Irmischer,W.F. 1981.*The holt guide to English.A comprehensive Handbook of rhetoric,language and literature*. New York: Holt Rhinehard and Winston.
33. Kekana, T.S. 2005. Sebopego sa diretotumišo tša bogologolo tša ditaola tša Sepedi. Thesis ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
34. Kennedy,G.A. 1989. *The Cambridge History of Literary Criticism*. New York: Cambridge University Press
35. Kgatla, P.M. 2000. Kgolo, tšwelopele le katlego ya kanegelokopana ya Sepedi.(1951–1999)Thesese ya Bongaka.Pretoria:Yunibesithi ya Pretoria.
36. Kgobe,D.N.1989.Oral Nature of Northern Sotho “Direto”.Pretoria: M.A. dissertation. University of South Africa.

37. Khaas, J.H. 1956. *Khungwane le direto tše dingwe*. Pretoria. J.L.van Schaik (pty) Ltd
38. Kirparsky, P. 1973. *The role of linguistics in a theory of Poetry*. London: Methuen
39. Klein, L.S. 1988. *African Literatures in the 20th Century*. Harpenden: Oldcastle
40. Kreutzer, J.R. 1955. *Elements of Poetry*. New York: Macmillan
41. Kunene, R. 1961. *An analytical survey of Zulu poetry both traditional and Modern*. Thesis ya M.A.. Durban: Yunibesithi ya Natal.
42. Leech, G.N. 1969. *A Linguistic guide to English poetry*. London. Longman Group.
43. Lekganyane, E.M. 2002. *Tihalošo ya semelo sa moanegwa dingwalong tša Sepedi*. Thesese ya Bongaka. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
44. Lentsoane, H.M.L. 1996. *Direto tša Puleng*. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
45. Lestrade, G.P. 1935. *Bantu Praise poems*. Cape Town: The Critic.
46. Lewis, P.C. 1968. *The Poetic Image*. London: Jonathan Cape.
47. Liberman, G.S and Foster, E.M. 1968. *Aspects of the novel*. London: Edward Arnold.
48. Livingstone, D. 1993. *Poetry Handbook*. London. Macmillan Press Ltd.
49. Lucas, F.L. 1974. *Style*. London: Casell and Company.

50. Mahon, W.D. 1979. *Content and Style. A prose reader.* Johannesburg:McGraw-Hill.
51. Makobe, M.T. 1986.*Meduduetšo ya Mesobonanana.* Pretoria. J.L van Schaik Publishers.
52. Mamabolo, M.R. 1995. The Development of Northern Sotho Poetry from 1950 – 1980.Thesis ya M.A. Johannesburg: Yunibesithi ya Vista.
- 53 Mampuru,D.M.1991. *Senakangwedi 5.* Pretoria: De Jager-HAUM.
54. Mashabela, P.H.D. 1973. *A Short Survey of Northern Sotho Traditional Poetry.* Pietersburg: Hon Artcle.University of The North.
55. Mashilo, P.M, Mohlamonyane, J.N. & Maripane, J.P. 1998.*Mokakakgomo 3.*Pietermaritzburg: Shutter & Shooter.
56. Mathibe, M.A. 2001. Papetšo ya Direto tša Lehu le Polokong.re tla robala le Matsaba Lentswane. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
- 57 Matsepe, O.K.1968a.*Todi ya dinose.*Pretoria.J.L. van Schaik (Pty)Ltd.
58. Matsepe, O.K.1968b. *Molodi wa thaga.*Pretoria: J.L.van Schaik (Pty)Ltd.
59. Matsepe, O.K.1969. *Kwela pele.*Johannesburg:Educum Publishers.
60. Matsepe, O.K.1970. *Molodi wa mogami.*Pretoria:J.L.van Schaik (Pty)Ltd. McGraw – Hill.
61. Mohlala, M.J. 2007.‘Ba Masemola’.Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
62. Mojalefa,M.J.1995. Pego ye e beakantšwego ya Nyakišišo ya Makxohlo

(Lekgothoane).Thesis ya Bongaka. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

63. Moloti,D.P & Legodi, W.D. 1995a. *Tšhabamediti* 4.Pietermaritzburg:Shutter& Shooter.
64. Moloti, D.P. & Legodi, W.D. 1995b. *Tšhaba mediti* 5. Pietermaritzburg: Shutter& Shooter.
65. Ntuli, D.B. & Swanepoel,C.F. 1993. *Southern African Literature in African Languages.A concise historical perspective*. Pretoria: Acacia.
66. Opland, J.1983. *Xhosa oral poetry,Aspects of a Black South African Tradition*. London: Cambridge University Press.
67. Pretorius, W.J.1989. *Aspect of Northern SothoPoetry*.Pretoria:Via Afrika.
68. Prince,G.1987.*A Dictionary of narratology*.Lincoln & London:University of NebreskaPress.
69. Ramaila,E.M.1955.*Seriti sa Thabantsho*. Johannesburg: Afrikaanse Pers.Johannesburg.
70. Reeves, J. 1966. *Understanding Poetry*. London: Heieneman.
71. Robinson,F.N.1966. *The Works of Geofrey Chaucer*.London:Oxford University.
72. Schiper, J. 1910. *A History of English Versification*. New York: Oxford AMS.
73. Scholes,R. 1985. *Elements of Poetry*. London: Oxford University Press.
74. Scott,C.1988. *The Riches of Rhyme*. Oxford: Oxford University Press.

75. Serudu, S.M, Grobler , G.M.M. & Kgobe, D.M. 1984. Guide 1 for NSA 100-A (*Literature*) Pretoria: Unisa.
76. Serudu,S.M.1989(b). *Koketšatsebo*. Pretoria: De Jager – HAUM.
77. Serudu,S.M.1989(a). *Thagaletswalo 3*. Pretoria:De Jager-HAUM
78. Serudu, S.M.1990. *Dipheko tša bogologolo*. Pretoria:De Jager-Haum.
79. Serudu,S.M.1993.*Direto le meretelo ya Baswana 5*.Pretoria: Out of Africa.
80. Shipley,J.T.1968.(ed).*Dictionary of world literary terms,form,techniques& criticism*.London:Boston.
81. Shipley, J.T. 1970. *Dictionary of World Literary Terms*.New Jersey: George Allen & Unwind.ltd.
82. Shipley, J.T. 1972. *Dictionary of World Literature*.Totowa.New Jersey: Little Adams and Co.
83. Skelton,R.1971. *The Poetic pattern*. London: Routledge and Kegan Paul.
84. Stageberg,N.C and Anderson,W.L.1952. *Poetry as experience*.New York: American Book Company.
85. Strachan, A. 1988. Uthingo Lwenkosanazana van D.B.Z. Ntuli in Narratologie Ondersoek. Dr.Litt.Thesis. Pretoria: University of Pretoria.
86. Strauss, P.1993. *Talking Poetry*.Pietermaritzburg:University of Natal Press.
87. Swanepoel, C.F. 1990. *African Literature.Approches and Application*.

Pretoria: De Jager – HAUM.

88. Tarlinskaja, M. 1976. *English verse, Theory and History*. Den Haag: Mouton.
89. Thobakgale, R.M. 1996. Tshekatsheko ya Dikanegelo-kopana ka S.N. Nkadimeng. Thesese ya M.A. Pretoria: yunibesithi ya Pretoria.
90. Thompson, S. 1946. *The folktale*. Berkley: University of California Press.
91. Trypanis, C.A. 1981.: *Greek Poetry from Homer to Seferis* London & Boston: Faber and Faber.
92. Tseke, B.N. 1977. *Therešo ke ya mang*. Pretoria: J.L. van Schaik (Pty) Ltd.
93. Tseke, N.S. 1989. *Lesiba la Bokgomo*. Pretoria: J.L. van Schaik.
94. Tshauke, M.H. 1996. *Poetry of N.S. Puleng*. Pretoria: University Microfilms international.
95. Van Zyl, H.J. 1958. *Difela tša Kereke*. Edendale: Northern Sotho Book Depot.
96. Whitehall, H. 1957. *From Linguistics to Poetry, in Sound and Poetry, English Institute Essay*. New York: Columbia University Press.
97. Wilkinson, J. 1992. *Talking with African Writers*. London: JamesCurry Ltd. Winston.
98. Worth, D.S. 1977. *Roman Jakobson and the study of rhyme*. Lisse: The Peter de Ridder Press.

7 SUMMARY

At the beginning of the research a distinction is made between traditional and modern poems and also that both types of poems are based on metre. It is also mentioned that enjambment and rhyme are important characteristics of modern poetry and that those concepts are explained in this research. It is indicated that rhyme is a new technique of metre in Sepedi poetry and that it was invented by the Lutheran Church missionaries when they were composing and writing hymns, which is something that attracted poets' attention. However, young poets have started to omit rhyme in the plot of their poems; they use repetition in its place.

The aim of this research is to reveal the correct structure of rhyme in order to differentiate between rhyme and repetition in Sepedi poems. Two methods of research were chosen, the descriptive and the interpretative methods. The research followed is a narrative one and it explains that the structure of a text is divided into three parts, which are content, plot and style.

When continuing, a praise poem is explained and it is also indicated that this type of poetry is divided into traditional and modern praise poems. The difference between these types of poems is that a traditional praise poem is narrated orally, and it belongs to the whole community as there is no one person who can claim to have invented it. On the other hand modern poetry is created and written to emulate the structure of poems of Western languages. This is the poetry that is created and arranged in the form of rhyme.

The 1950s are seen as the most important years in the history of writing modern poetry. These years were followed by periods of growth of modern poetry in the 1960s and 1970s respectively. This is where more poems following the rhyme technique were seen. The first poet in Sepedi poetry to use rhyme was (E.K.K.)

Matlala in his melodrama poetry book, *Tšhukudu*, in 1956. On the other hand, rhyme is seen as a form of repetition. Because of the lack of terminology in the Sepedi language, it is difficult to write poems with the correct rhyme, therefore poets use repetition instead of rhyme in poems. The repetition referred to is indicated in different ways in poems, thus there are types of repetition in Sepedi poems. Like repetition, rhyme also comes in different ways in poems. This issue confirms the presence of types of rhyme.

The explanation of concepts such as metre, caesura and enjambment is very important if focusing on the rhyme structure. Metre is the arrangement of the poet's language, and it is controlled by the two poetic devices, separation and agreement. Caesura is a boundary for separation that breaks lines with parts and those parts of metre are matched by the poetic device of assimilation. Caesura stresses independence of parts of metre. It is said that enjambment is where there is no caesura or ending of a line. This is where a concept that is in one line overlaps into the next line to continue the flow and understanding of what is explained. What is important is that enjambment moves caesura and increases the poem's tempo as there is no specific pause on the poem's lines. The explanation of concepts such as metre and enjambment is very important when focusing on the structure of rhyme in Sepedi poems.

Keywords:

- 1 Structure
- 2 Rhyme
- 3 Praise poem
- 4 Repetition
- 5 Metre
- 6 Concepts
- 7 Traditional poetry

8 Modern poetry

9 Caesura

10 Enjambment

8 OPSOMMING

In die navorsing word daar ter aanvang 'n onderskeid getref tussen tradisionele en moderne gedigte. Albei hierdie soort gedigte is op metrum gebaseer. Daar word ook genoem dat enjambement en rym belangrike kenmerke van moderne poësie is. Dié begrippe word in hierdie navorsing verklaar. Daar word aangetoon dat rym 'n nuwe metriese tegniek in Sepedi-gedigte is en dat dit deur sendelinge van die Lutherse kerk ingevoer is toe hulle gesange geskryf en gekomponeer het. Dit het die digters se aandag getrek. Jong digters het egter begin om rym uit hulle gedigte weg te laat en dit met herhaling te vervang.

Die doel van hierdie navorsing is om aan te dui wat die korrekte rymstruktuur is om tussen rym en herhaling in Sepedi-gedigte te onderskei. Twee navorsingsmetodes is gebruik: die beskrywende (deskriptiewe) metode en die interpretatiewe metode. Die navorsingsmetode was narratief, en toon aan dat die teksstruktuur in drie dele verdeel kan word: inhoud, plot en styl.

'n Prysgedig is vervolgens ontleed en daar is aangetoon dat ook hierdie soort poësie in tradisionele en moderne prysgedigte ingedeel kan word. Die verskil tussen hierdie twee soorte gedigte is dat 'n tradisionele prysgedig verbaal 'vertel' (voorgedra) word, en dat dit aan die hele gemeenskap behoort aangesien geen individu daarop aanspraak kan maak dat hy of sy dit geskep het nie. Hierteenoor is 'n moderne prysgedig egter poësie wat geskep en geskryf is na die voorbeeld van gedigte in Westerse tale: dit boots die struktuur van Westerse gedigte na en maak van rym gebruik.

Die 1950's word beskou as die belangrikste jare in die geskiedenis van die skryf van moderne gedigte. Hierdie era is gevolg deur periodes van groei en ontwikkeling in sowel die 1960's as die 1970's. In hierdie tyd het digters baie meer dikwels van die rymtegniek gebruik gemaak. Die eerste Sepedi-gedig

waarin rym voorgekom het, is deur (E.K.K.) Matlala geskryf en is in sy melodramatiese digbundel *Tšhukudu* (1956) gepubliseer. Rym is andersyds ook beskou as 'n vorm van herhaling. Die tekort aan terminologie in die taal Sepedi maak dit moeilik om 'n gedig met 'n "korrekte", volgehoue rymskema te skryf, en om hierdie rede gebruik digters herhaling in plaas van rym in hulle gedigte. Die genoemde herhaling kom op verskillende maniere in die gedigte voor; om hierdie rede is daar verskillende soorte herhaling in Sepedi-gedigte. Net soos in die geval van herhaling, kom rym ook op verskillende maniere in gedigte voor. Hierdie kwessie bevestig die aanwesigheid van verskillende soorte rym.

Die uitleg van begrippe soos metrum, sesuur en enjambement is baie belangrik indien daar op die rymstruktuur gefokus word. Metrum is die rangskikking van die digter se taal; en dit word beheer deur twee poëtiese middele of ingrepe, te wete skeiding en ooreenstemming. Sesuur is 'n skeidingsgrens wat reëls volgens metriese dele afbreek, en daardie metriese dele word afgepaar by wyse van die poëtiese middel van ooreenstemming. Sesuur beklemtoon die onafhanklikheid van metriese dele.

Daar word gesê dat enjambement voorkom waar daar geen sesuur aan die einde van 'n reël is nie. Dit gebeur wanneer 'n konsep in een reël oorloop en oorvleuel met die volgende reël op 'n wyse wat die vloei en gedagte van dit wat vertel of verduidelik word, voortsit. Dit is belangrik om daarop te let dat enjambement sesure verskuif en die gedigtempo laat toeneem, aangesien daar geen pouse tussen die opeenvolgende versreëls van die gedig voorkom nie. Die uitleg van begrippe soos metrum en enjambement is baie belangrik wanneer daar op die rymstruktuur in Sepedi-gedigte gefokus word.

Sleutelwoorde:

- 1 Struktuur
- 2 Rym

- 3 Prysgedig
- 4 Herhaling
- 5 Metrum
- 6 Begrippe
- 7 Tradisionele poësie
- 8 Moderne poësie
- 9 Sesuur
- 10 Enjambement